

Anttila Noora & Siira Anna-Sofia

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus alakoulun seksuaalikasvatuksessa ja
oppimateriaaleissa

Kandidaatintutkielma

KASVATUSTIETEIDEN JA PSYKOLOGIAN TIEDEKUNTA

Luokanopettaja (KK)

Toukokuu 2023

Oulun yliopisto
Kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunta
Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus alakoulun seksuaalikasvatuksessa ja oppimateriaaleissa (Anttila Noora, Siira Anna-Sofia)
Kandidaatintyö, 37 sivua
Toukokuu, 2023

Seksuaalikasvatus on tärkeä ja moniulotteinen osa kaikkea kasvatusta. Se pitää sisällään muun muassa tunne- ja turvataitoja sekä ikätasoista tietoa seksuaalisuudesta, seksistä ja sukupuolesta. Seksuaalikasvatuksen moninaisuus tarkoittaa sitä, että kaikenlaiset ihmiset, identiteetit ja tilanteet otetaan huomioon kasvatuksessa niin, että jokainen lapsi ja nuori saa laadukasta, tasa-arvoista ja riittävää kasvatusta sukupuoli-identiteetistä tai seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta.

Tämän tutkielman tarkoituksena on tuoda esiin moninaisuuden huomioonottamista alakoulun seksuaalikasvatuksessa ja asenneilmapiirissä, purkaa vähemmistöjen ja enemmistön välistä me-he-asetelmaa sekä analysoida sitä, millaista representaatiota, kielenkäyttöä ja asenteellisuutta löytyy alakoulun oppimateriaalista seksuaalikasvatuksen teemoista. Tutkimuskysymyksenämme on ”Miten seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus esitetään alakoulun seksuaalikasvatuksessa ja sen oppimateriaaleissa?”.

Tutkielman aineistona on käytetty useita alakoulun oppikirjoja, seksuaalikasvatuksen ammattilaisten teoksia, kasvattajille tarkoitettuja seksuaalikasvatuksen oppaita sekä kvalitatiivisia tutkimuksia sekä Suomesta että ulkomailta. Materiaalien pohjalta tehdyissä havainnoissa korostui seksuaalikasvatuksen hyvinvointia lisäävä merkitys, vähemmistöjen kokema syrjintä tai representaation puute sekä sukupuolinormien ahtaus. Tarkastelussa oli alakoulun oppikirjoja 2000-luvun alusta tähän päivään, ja niissä esille nousi vanhentunut kielenkäyttö sekä heteronormatiivisuus, joka varjostaa seksuaalikasvatusta yleisesti.

Johtopäätöksinä voidaan todeta, että alakoulun seksuaalikasvatuksen sisällöissä on hyvä kehityssuunta, mutta edelleen paljon puutteita representaatioissa ja kielenkäytössä. Opetussuunnitelma linjaa seksuaalikasvatuksen löyhästi, ja vastuu jää liikaa yksittäisten opettajien harteille. Jotta laadukas ja moninaisuuden huomioiva seksuaalikasvatus voi toteutua, tarvitaan järjestelmällistä koulutusta, osaamista sekä motivaatiota näiden teemojen sisällyttämiseksi osaksi koulun arkea ja toimintakulttuuria.

Avainsanat: alakoulu, moninaisuus, seksuaalikasvatus, seksuaalivähemmistöt, sukupuolivähemmistöt

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	4
2.	Käsitteiden määrittely	5
2.1.	Seksuaalikasvatus	5
2.2.	Seksuaalivalistus, -opetus ja -neuvonta.....	6
2.3.	Ikätasoisuus	6
2.4.	Moninaisuus ja representaatio	7
3.	Seksuaalikasvatuksen teoriaa	7
3.1.	Sukupuoli sosiaalisessa ja yksilöllisessä kontekstissa.....	7
3.2.	Trans- ja intersukupuolisuus	8
3.3.	Seksuaalisuuden portaat	9
3.3.1.	Seksuaalisuuden portaiden merkitys seksuaalikasvattajalle	14
4.	Seksuaalikasvatus peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa	14
4.1.	Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema Suomessa	16
5.	Miten laadukas seksuaalikasvatus tukee lapsen hyvinvointia?	17
5.1.	Kiusaaminen	18
5.2.	Seksuaalinen väkivalta	18
5.3.	Kuinka tukea sateenkaarinuorten hyvinvointia?	20
5.4.	Poikanäkökulma seksuaalikasvatukseen	22
6.	Havaintoja alakoulun seksuaalikasvatukseen liittyvistä oppimateriaaleista	23
6.1.	Lisääntyminen oppikirjoissa.....	24
6.2.	Kuvitus	25
6.3.	Moninaisuus	25
6.4.	Ehkäisy	26
6.5.	Murrosikä	27
6.6.	Tunnekasvatus	28
6.7.	Kehitysehdotuksia	28

7. Opettajan käyttämä kieli	30
8. Lopuksi.....	31
9. Lähdeluettelo.....	33

1. Johdanto

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus sekä tasavertaisuuden näkyminen alakoulun seksuaalikasvatuksessa on lasten ja nuorten hyvinvoinnin kannalta kriittinen ja ajankohtainen aihe. Aiheen valintaan johti aikaisempi kiinnostus ja perehtyminen aiheeseen sekä osin hälyttävätkin havainnot kasvatuskentän seksuaalikasvatuksen laadusta. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa korostetaan useaan otteeseen koulun arvopohjan perustana tasavertaisuutta ja moninaisuuden huomiointia niin sukupuoli-identiteetin, etnisen ja vakaumuksellisen taustan kuin seksuaalisen suuntautumisenkin kannalta.

Opetus- ja kouluyhteisöstä halutaan muodostaa turvallinen ja moninaisuutta rikkautena kohteleva ympäristö. Kuitenkin esimerkiksi yliopistotason luokanopettajakoulutus jättää moninaisuuden ja yhdenvertaisuuden teemat hyvin nimelliselle tasolle, sillä viiden vuoden koulutusohjelmaan Oulun yliopistossa kuuluu tällä hetkellä yksi viiden opintopisteen kurssi otsikolla “Moninaisuus kasvatuksessa”. Seksuaalikasvatuksen teemoja opinnoissa on käsitelty vain yhdellä ympäristöopin kurssilla, jossa opiskelijat itse pitivät muulle luokalle aiheesta diaesityksen, mikäli kokivat aiheen tärkeäksi. Kasvatuskentällä näkyvä pula moninaisuutta ja tasa-arvoa korostavasta seksuaalikasvatuksesta ei ole ainakaan vielä vaikuttanut opettajaopintojen sisältöihin niin, että pystyisimme vastaamaan oppilaiden tarpeisiin seksuaalikasvatuksen osalta. Siksi tämä teema kaipaa esille nostamista ja puolestapuhujia.

Valitettavan usein seksuaalikasvatuksen toteuttaminen, sen laatu ja toistuvuus, on yksittäisten opettajien henkilökohtaisista asenteista ja motivaatiosta kiinni. Suomen koulujärjestelmän tavoitteena on taata jokaiselle oppilaalle asuinpaikasta ja taustasta huolimatta tasavertaiset tiedot ja taidot. Tässä tavoitteessa seksuaalikasvatus laahaa toivottomasti ajastaan jäljessä.

Seksuaalikasvatuksella ei ole yhtenäistä opetussuunnitelmaa, joka kuuluisi jokaisen oppilaan koulupolkuun, vaan teemat on ripoteltu sinne tänne, josta opettajat voivat ne halutessaan noukkia.

Ongelma ei ole se mitä kerrotaan, vaan se mitä jätetään kertomatta. Seksuaalikasvatuksen eri materiaaleista ja oppikirjojen kappaleista löytää lukemattomia heteronormatiivisen enemmistön kokemuksia ja elämää kuvaavaa informaatiota, ja siinä missä se on tärkeää, tulisi huolehtia myös vähemmistöjen representaatiosta. Erilaisista perheistä, seksuaalisuuksista, sukupuolen moninaisuudesta sekä ylipäätään erilaisista yksilöistä puhuminen on tärkeää sekä vähemmistöihin kuuluville itselleen että enemmistölle tiedon, ymmärryksen, inhimillisyyden ja tasa-arvon lisäämiseksi.

Tutkielmamme aiheeksi valikoitui lukuisista seksuaalikasvatuksen teemoista moninaisuus ja asenneilmapiiri alakoulun seksuaalikasvatuksen oppimateriaaleissa. Tarkastelimme eri ympäristöopin oppikirjoja, ja valinta rajautui juuri ympäristöopin kirjoihin siitä syystä, että ne käsittelevät selkeimmin seksuaalikasvatuksen teemoja. Seksuaali- ja tunnekasvatuksen tulisi tietysti olla osa kaikkea opetusta. Lisäksi tutkimme myös kasvattajille suunnattuja oppaita sekä alan ammattilaisten tekemää kirjallisuutta.

Tutkimuksemme tavoitteena on luoda yleiskatsaus seksuaalikasvatuksen määritelmään sekä sen laatuun, tasoon ja taustoihin peruskoulumaailmassa. Tutkimme myös, miten seksuaalikasvatus näkyy perusopetuksen opetussuunnitelmassa sekä sitä, miten seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus huomioidaan opetuksessa ja oppimateriaaleissa.

2. Käsitteiden määrittely

2.1. Seksuaalikasvatus

Seksuaalikasvatus tarkoittaa seksuaalisuuteen ja seksiin liittyvän tiedon jakamista ikätasoon sopivalla tavalla. Seksuaalikasvatus ei pyri kannustamaan lapsia ja nuoria aikuisen seksuaalisuuden pariin, vaan se pyrkii vastaamaan lasten ja nuorten kysymyksiin, opettamaan tunne- ja turvataitoja, ohjaamaan nautintoa tuottavan, turvallisen ja vastuullisen seksuaalikäyttäytymisen pariin sekä kunnioittamaan omia sekä toisten rajoja (Kihlström, 2020; Oinonen & Susineva, 2021). Vaikka seksuaalikasvatuksessa esimerkiksi koulukontekstissa on keskitytty pitkään erinäisten ongelmien ehkäisyyn, kuten esimerkiksi raskaus ja seksitaudit (Sari Mäki, 2016), on kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen tavoitteena auttaa nuoria tekemään valintoja, jotka parantavat seksuaalista hyvinvointia ja kehittävät osaltaan yhteiskuntaa myötätuntoisempaan, tasa-arvoisempaan ja oikeudenmukaisempaan suuntaan (Oinonen & Susineva, 2021; Mäki, 2016).

Seksuaalikasvatus tukee ja kehittää sekä lapsen omanarvontuntoa ja identiteettiä, mutta myös opettaa turvataitoja ja suojaa lasta kaltoinkohtelulta. Seksuaalikasvatus on tärkeä osa saamaamme kasvatusta siinä missä suun terveyteen tai liikennekäyttäytymiseen liittyvä kasvatus – seksiä ja seksuaalisuutta ei saa sekoittaa toisiinsa, sillä seksi on sitä mitä teemme ja seksuaalisuus sitä mitä olemme (Kihlström, 2020).

2.2. Seksuaalivalistus, -opetus ja -neuvonta

Seksuaalikasvatuksen eri ulottuvuuksia ovat seksuaalivalistus, seksuaaliopetus ja seksuaalneuvonta. Laadukas ja kokonaisvaltainen seksuaalikasvatus koostuu tasapainoisesti ja tarpeen mukaan kaikista näistä tasoista (Bildjuschkin ym., 2000).

Seksuaalivalistuksesta puhutaan, kun seksuaalisuusasioista viestitään suurelle joukolle niin, että viesti on yksisuuntaista, eikä kuulijalla ole mahdollisuutta esittää tarkentavia kysymyksiä tai keskustella aiheesta. Seksuaalivalistusta ovat esimerkiksi erilaiset kampanjat tai yleiseen jakoon tarkoitettut materiaalit. Seksuaaliopetuksella tarkoitetaan pääsääntöisesti esimerkiksi koululuokassa tapahtuvaa opetusta, jolloin kuulijoilla on mahdollisuus tarkentaviin kysymyksiin ja reflektointiin (Oinonen & Susineva, 2021). Seksuaaliopetukselle on kuitenkin olemassa lukuisia luontevia paikkoja lähtien harrastuksista koteihin, mutta myös esimerkiksi kasvatusalan ammattilaisten perehdytys aiheeseen on seksuaaliopetusta. Ammattilaisille kohdentuva seksuaaliopetus voi käsitellä muun muassa opettajan omien ennakkoluulojen, seksuaalisuuden ja eri seksuaalisuuteen liittyvien aiheiden kohtaamista. Kasvattajat, joilla on luonteva suhtautuminen omaan seksuaalisuuteensa ja seksuaalisuuteen liittyviin asioihin pystyvät tarjoamaan innostavaa ja laadukasta seksuaalikasvatusta lapsille (Bildjuschkin ym., 2000).

Seksuaalneuvonnassa seksuaalneuvontakoulutuksen saanut ammattihenkilö antaa yksityisesti neuvontaa seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa. Seksuaalneuvonnan pariin hakeudutaan tietoisesti, joskus yleisen neuvonnan ja kasvatuksen vuoksi, mutta on tyypillistä hakea seksuaalneuvontaa johonkin henkilökohtaiseen seksuaaliseen elämään liittyvään ongelmaan tai kysymykseen (Bildjuschkin ym., 2000; Oinonen & Susineva, 2021).

2.3. Ikätasoisuus

Ikätasoisuus seksuaalikasvatuksessa tarkoittaa sitä, että lapselle ja nuorelle annetaan tietoa hänen ikänsä ja kehitystasonsa huomioiden. Pienten lasten kanssa ikätasoinen seksuaalikasvatus lähtee kehonosien nimeämisestä, tunne- ja turvataitojen harjoittelemisesta ja lasten kysymyksiin vastaamisesta (Kihlström, 2020). Etenkin pienet lapset saattavat ihmetellä seksuaalisuuteen liittyviä asioita, kuten sitä, mistä vauvat tulevat. Ikätasoinen vastaus vastaa vain lapsen kysymykseen, niin yksinkertaisesti kuin mahdollista. Kolmevuotiaalle ei ole tarpeen antaa biologian luentoa tai kertoa eri ehkäisymenetelmistä. Lapsen varttuessa voi tietoa alkaa laajentamaan. Lapselle on kuitenkin tärkeää kertoa asioista jo ennen kuin ne ovat ajankohtaisia, esimerkiksi kuukautisista ennen

kuukautisten alkamista, murrosiän muutoksista ennen kuin ne alkavat ja erilaisista ehkäisy menetelmistä jo ennen kuin seksi on ajankohtaista (Oinonen & Susineva, 2021).

2.4. Moninaisuus ja representaatio

Seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyy suuri kirjo moninaisuutta, ja koulumaailman lähestymistapa seksuaalikasvatukseen ja seksuaalisuuden moninaisuuden huomiointiin on usein kapeakatseista ja heteronormatiivista (Lehtonen, 2016). Stereotyyppiset oletukset lapsen tai nuoren sukupuolesta aiheuttavat heille tarpeettomia paineita. Syntymässä määritelty sukupuoli on vain olettaus henkilön tulevasta sukupuolesta (Kihlström, 2020). Sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa viitataan siihen, että sukupuolta ei voi nähdä vain binäärisenä ilmiönä, vaan siihen liittyy myös ei-binäärisiä kokemuksia.

Sukupuolen moninaisuus koskee sekä sukupuolivähemmistöjä että -enemmistöjä. On tärkeää tiedostaa, että sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen ovat kaksi eri asiaa. Ihmiset tiedostavat seksuaalisen suuntautumisensa eri ikäisinä ja osalle se voi olla selvä jo alakouluikäisenä. Ei siis voi olettaa, ettei seksuaalivähemmistöjä löytyisi omasta luokasta. Se miten seksuaaliseen monimuotoisuuteen liittyviä teemoja on käsitelty koulussa, millaista tietoa on saanut ja millainen asenneilmapiiri on ollut vaikuttaa identiteetin kehitykseen ja minäkuvaan vielä aikuisuudessakin. Koulun kaiken toiminnan tulisi perustua niin sanottuun moninaisuusolettamaan, eli sateenkaarioppilaita ei huomioida vain silloin, kun heitä tiedetään olevan paikalla, vaan moninaisuus huomioidaan kaikissa tilanteissa kaiken aikaa (Karvinen, 2021). Representaatio eli se kuinka moninaisuus sekä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt tuodaan koulussa ilmi, tekee seksuaalisuuden ja sukupuolen laajan kirjon eri osa-alueisiin kuuluvat ihmiset näkyväksi ja lujittaa heidän paikkaansa yhteisöissään.

3. Seksuaalikasvatuksen teoriaa

3.1. Sukupuoli sosiaalisessa ja yksilöllisessä kontekstissa

Suomen kielessä on vain yksi sana sukupuolelle, mutta englannin kielessä sanat *sex* ja *gender* kuvaavat sukupuolta eri tulokulmista. 'Sex' kuvaa "niin kutsuttua biologista" sukupuolta ja 'gender' niin kutsuttua sosiaalista sukupuolta, joka sisältää oletuksen siitä, millaisiin sukupuolirooleihin eri ihmiset sosialisoidaan. Fyysinen tai biologinen sukupuoli sen sijaan on nähty varsin yksiselitteisesti

binäärisenä, joko miehenä tai naisena. On kuitenkin todettu, ettei biologista tai sosiaalistunutta sukupuolta voida määrittää binääriin rajoissa (Baltes-Löhr, 2018).

Sukupuoli (gender) määritellään nykyään historiallisesti, sosiokulttuurisesti, normatiivisesti ja paikallisesti muovautuvana jatkumona, eikä kaksijakoisena. Sukupuoli voi muokkautua yksilön elämän aikana. Sukupuoleen vaikuttaa aina myös kulttuurinen ja intersektionaalinen konteksti, kuten etnisyys, ikä, sosioekonominen status, koulutus tai kulttuuritausta. Sukupuolen muovautumiseen liittyvät yhteiskunnalliset konstruktiiviset prosessit nähdään aina avoimina ja muutoskykyisinä (Baltes-Löhr, 2018). Etenkin oppimateriaaleissa sukupuoli nähdään usein yksinkertaisena ja kyseenalaistamattomana käsitteenä. Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan määritelmän mukaan sukupuoli on erilaisista geneettisistä, kehityksellisistä, hormonaalisista, fysiologisista, psykologisista, sosiaalisista ja kulttuurisista ominaisuuksista muodostuva jatkumo, jossa on monia ulottuvuuksia. Yksilön näkökulmasta näistä ulottuvuuksista tärkein on kokemuksellisuus: sukupuoli on sitä mitä henkilö kokee sen olevan (Karvinen, 2021).

Vaikka sukupuoleen liittyviin tilastoihin liittyy tyttöjä ja poikia erottavia seikkoja jo sukupuolisuudestaan täysin tiedostamattoman ikäisillä lapsilla, on sosiaalisen konstruktion teorian mukaan biologisilla ja anatomisilla tekijöillä vain hyvin pieni merkitys ihmisen feminiinisyydelle tai maskuliinisuudelle. Tämäkin teoria toistaa, kuinka kasvattajat ohjaavat asenteidensa kautta lapset toisintamaan tiettyjä rajoittavia ja ahtaita, epätasa-arvoa ylläpitäviä sukupuolinormeja (Sinkkonen, 2007).

3.2. Trans- ja intersukupuolisuus

Transsukupuolisella ihmisellä on voimakas sukupuoliristiriita, jolloin hänen sukupuoli-identiteettinsä ei täsmää syntymässä määriteltyyn sukupuoleen. Transsukupuolisuuden kokemukset ovat aina yksilöllisiä ja ilmentyvät henkilöissä eri tavalla (Seta RY, 20.2.2023). Sukupuolen määrittämiseen liittyvät teoriat ovat muuttuneet jatkuvasti ihmiskunnan historian aikana, ja sama trendi jatkuu edelleen. Kromosomien perusteella sukupuolen määrittäminen on hoksattu 1900-luvun alkupuolella, mutta historian saatossa on saatu huomata, ettei sukupuolen määrittäminen yksittäisen tekijän perusteella olekaan niin yksinkertainen prosessi. Tutkimukset esimerkiksi osoittivat, ettei ollutkaan mahdollista erotella hormoneja sukupuolen perusteella niin kuin aiemmin oli oletettu. Kromosomit ja geenit voivat muodostaa lukuisia erilaisia yhdistelmiä tehden sukupuoleen liitetystä ominaisuuksista haastavia määriteltäviä. Uudenlaisen ajattelun mukaan uskotaankin, että geenit ja niiden tuotteet toimivat verkostoina, joihin vaikuttavat lukuisat eri

tekijät. Nykytutkimuksen valossa on selvää, että yleinen uskomus sukupuolen määrittymisestä mieheen tai naiseen pelkkien sukuelinten valossa on auttamatta vanhentunut (Voß, 2018).

Sukupuoli-identiteetin kehittymiseen vaikuttavat biologiset, psyykkiset ja fyysiset tekijät. Lapsi oppii jo noin puolentoista vuoden iässä tunnistamaan oman ja muiden sukupuolen sekä tunnistamaan sukupuolille ominaisia toimintoja, kuten leikkejä. Lapsen sukupuolen kehittyminen on dynaaminen prosessi, johon voi liittyä eri sukupuoli-identiteettien omaksumista ilman, että kyse olisi transsukupuolisuudesta. Transsukupuolisen ihmisen kohdalla identiteetin säilyminen ratkeaa yleensä teini-ikäen kynnyksellä, jonka seurauksena ulkoiset sukupuolen ominaisuudet voimistuvat, seksuaalinen kiinnostus herää ja voimistuu sekä ympäristön erot sukupuolittuneessa toiminnassa korostuvat (Voß, 2018).

Murrosikä on transsukupuolisuuden kannalta hyvin kriittinen ajanjakso, sillä muuttuva keho joko vahvistaa tai heikentää kokemusta omasta sukupuolesta. Suuri osa transsukupuolisista tajuaa murrosikässä olevansa transsukupuolisia (Raij & Tani, 2015). Psykososiaaliset ja neurobiologiset tekijät, kuten genetiikka, sikiöaika, sosialisatioprosessi, murrosiän hormonitoiminta sekä varhaiskehityksen ja murrosiän aikainen psykososiaalinen toiminta kulkevat sukupuoli-identiteetin pohjalla käsi kädessä. Prosessi on dynaaminen ja monimutkainen ja vaatii laaja-alaista tutkimustietoa (Raij & Tani, 2015).

Monen muun asian lailla sukupuoli ei ole yksiselitteinen tai -ulotteinen. Kaksijakoinen sukupuolisuus on selkeästi määritelty, ja jokainen ihminen, joka poikkeaa tästä geneettisestä (geenit ja kromosomit), anatomisesta (ulkoiset ja sisäiset sukuelimet, sukurauhaset), hormonaalisesta tai yleisestä fenotyypillisestä määritelmästä luetaan epätavalliseksi tai intersukupuoliseksi (Zobel, 2018). Intersukupuoliset ihmiset usein pakotetaan sijoittamaan itsensä jompaankumpaan binäärisukupuoleen, sillä yhteiskunnallinen dualismi ei useinkaan kykene tunnistamaan ns. kolmatta sukupuolta tai sukupuolta ei-binäärisenä jatkumona (Baltes-Löhr, 2018).

3.3. Seksuaalisuuden portaat

Raisa Cacciatore ja Erja Korteniemi-Poikela esittävät teoksessaan *Rakkaus, ilo, rohkeus* (2019) lapsen seksuaalisen kehityksen 11 portaan avulla. Portaita ovat *'olet ihana'*, *'leikkikaverin rakkaus'*, *'tavoiteltu vanhempi'*, *'idolit'*, *'salainen ihastus'*, *'ystävä saa tietää ihastumiseni'*, *'tykkään sinusta'*, *'käsikkäin'*, *'suudelmien riemu'*, *'hyvältä tuntuvat hyväilyt'* ja *'rakkautta ja seksiä'*. Lapsi etenee portailla omaa tahtiaan ja vaikka kehitysaikataululle on hahmoteltu ikähaarukat, kehitys on aina yksilöllistä ja lapsentahtista. Portaavat kertovat niistä asioista, joihin lapsi tai nuori kokee olevansa valmis, ei suoraan siitä mitä hän konkreettisesti tekee.

Olet ihana –porras sijoittuu 0–4 ikävuoden tienoille. Lapsi rakastaa itseään, hyväksyy itsensä, tutustuu omaan kehoonsa, nauttii alastomuudesta ja tutkii eri kohtia kehostaan. Tässä kehitysvaiheessa korostuu eri kehon osien nimeäminen ja niiden merkityksien tutkiminen. Lapselle kehittyy jo vauvaiällä kokemus siitä, että hänen kehonsa on hyvä ja siinä on nautinnollista olla. Rakkauden ja ihailun kohteena oleminen on lapsen tunne-elämän kehittymisen kannalta merkittävä kokemus.

Leikkikaverin rakkaus –porras sijoittuu tyypillisimmin 3–8 ikävuoden kohdalle. Lapsi näyttää avoimesti tykkäämistään ja pohtii ihastumisen ja kavereuden eroa. Tykkäyskaverin sukupuolella ei ole lapselle merkitystä, vaikka sukupuolet ja niiden väliset yhtäläisyydet kiinnostavat lasta. Portaalla korostuu etenkin rajojen opettelu ja omiin rajoihin tutustuminen. Lapsi on utelias sekä omaa että muiden kehoja kohtaan ja siksi on tärkeää opetella kunnioittamaan kehoja ja niiden rajoja. Portaan kehitysvaiheessa lapsen rakkauden kohteena voi olla mikä tai kuka vaan - kaveri, lelu, lemmikki tai muurahainen. Ihastumisen, hellyyden ja ystävyyden tunteet voivat olla hyvinkin voimakkaita. Tykkäystunteet ovat hyväksi sekä lapselle että muille, eikä lasta saa kiusata tai nolata niiden takia.

Lapsi huomaa, että kaikenlaiset kosketukset ja hellittelyt tuovat hänelle iloa ja mielihyvää. Lapsi saattaa kosketella itseään myös sukuelimien alueelta. On tärkeää, ettei lasta nolata, vaan esimerkiksi sopivan käyttäytymisen rajat opetetaan lempeästi. Kehitysvaihe on loistava hetki keskustella siitä, millaisia erilaisia perheitä ja parisuhteita on. Mitä pienempänä lapsi oppii perheiden ja ihmisten monimuotoisuudesta, sitä vähemmän hän hämmentyy myöhemmin elämässä.

Tavoiteltu vanhempi –porras saavutetaan yleensä 3–9 vuoden iässä. Lapsi havaitsee ympärillään olevan eri sukupuolta olevia ihmisiä ja rakastavia aikuisia. Kehitysvaiheen aikana lapsi oppii sukupuolten eroja ja arvostamaan omaa sukupuoltaan sekä arvostamaan rakkauden tunnetta ja puhumaan siitä. Lapsi oppii sukupuolirooleja ja niihin liittyviä arvoja, joihin hän ottaa mallia aikuisilta. Lapset ovat uteliaita seuraavien seksuaalisuuden portaiden teemoista, mutta eivät vielä hahmota tai ole valmiita kokemaan niitä käytännössä. On tärkeää opettaa lapselle rajoja ja normeja asiallisesti ja arvostaen, ei häpeän tai turhien kieltojen kautta.

Lapsi saattaa kehitysvaiheen aikana rakastua toiseen vanhempaansa tai muuhun läheiseen aikuiseen. Aikuisen on tärkeää vastata lapsen rakkaudentunteeseen, mutta samalla myös vetää rajat, kertoen, että seurustelukumppanit ovat yleensä suunnilleen saman ikäisiä, eivätkä aikuiset mene lapsien kanssa naimisiin. Aikuisen tuella lapsi pystyy käsittelemään mustasukkaisuuden ja pettymyksen tunteita. Rakkaudenkohteen sukupuolella ei ole lapselle väliä, vaan ainoastaan sillä, että aikuinen

tuntuu turvalliselta. Leikki-ikäen rakastumiset eivät kerro lapsen tulevaisuudesta tai seksuaalisesta suuntautumisesta.

Lapsi kiinnostuu kyselemään esimerkiksi sitä, mistä vauvat oikein tulevat. On tärkeää vastata lapselle ikätasoon sopivalla tavalla. Jos lapselle vastaa, että hän on liian pieni puhumaan asiasta, se tuottaa lapselle hämmennystä ja häpeää. Mitä pienemmästä lapsesta on kysymys, sitä yksinkertaisemmin kysymykseen vastataan. Kuten muissakin seksuaalikasvatuksen teemaan liittyvissä kysymyksissä, aihetta käsitellään lapsen kasvaessa useasti uudelleen, lisäten informaatiota lapsen kehitystason mukaan.

Idolit –porras saavutetaan noin 6–12-vuotiaana. Lapsi valitsee tällöin ihailunkohteita oman lähipiirinsä ulkopuolelta. Ihastuminen esimerkiksi tunnettuun henkilöön ja ajatus siitä, että henkilö voisi ihastua lapseen, vahvistaa lapsen itsetuntoa ja uskoa siihen, että hän voi aikuisena saada parisuhteen. Lapsi voi kokea myös samaistuvansa ihailunsa kohteeseen ja kokee iloa ja nautintoa saadessaan rakastaa ja palvoa idoliaan. Aikuisen on tärkeää hyväksyä lapsen ihastuksen ja ihailun kohteet, sillä haaveet rikastuttavat lapsen tunne-elämää.

Lapsen ihastuksen ja ihailun kohde voi olla myös aikuinen, jota lapsi tapaa todellisessa elämässä, esimerkiksi opettaja tai harrastusohjaaja. Aikuisen on tärkeää pitää selkeät ja turvalliset rajat ja vahvistaa heidän itsetuntoaan ja turvallisuuden tunnettaan. Lapsen ihastumisen tunnetta ei saa käyttää hyväksi.

Idolit-portaalla rakastuminen ja ihaileminen itsessään tuottavat lapselle nautintoa. Idolit ovat turvallisia rakkaudenkohteita, sillä he ovat kaukaisia eikä seurustelusuhde ole todellinen. Aikuisen tehtävä on varmistaa, että ihailu pysyy turvallisena, eikä lapsi tai nuori ymmärtämättömyyttään ajaudu vaarallisiin tilanteisiin aikuisten maailmassa tai joudu hyväksikäytetyksi.

Salainen ihastus –porras saavutetaan keskimäärin 8–13-vuotiaana. Lähipiirin aikuisista tai idoleista haaveileminen ei tunnu lapsesta enää kiinnostavalta, vaan ihastuksen kohteet siirtyvät ikätovereihin. Lapsi alkaa toivoa kumppania ja sellaista läheistä ihmissuhdetta, joka voisi toteutua oikeasti. Ihastuminen omaan ikätoveriin on lapselle uusi ja hämmentävä kokemus, josta lapsi ei halua kertoa kenellekään, vaan totutella ajatukseen rauhassa itsekseen. Lapsi kiinnostuu ystävyiden ja seurustelun säännöistä, siitä miten ihastuksen kohteen seurassa toimitaan ja mistä tietää, jos toinen on ihastunut.

Salaisen rakkauden -portaalla lapsi keskittyy tunteiden kokemiseen, eikä niiden ilmaisemiseen. Lapsi saattaa ihastua samaa tai eri sukupuolta olevaan ikätoveriin, joskus tämä kertoo lapsen seksuaalisesta suuntautumisesta, joskus ei. Saman sukupuolen edustaja voi tässä vaiheessa tuntua

turvallisemmalta vaihtoehdolta, vaikka tulevaisuudessa kiinnostus siirtyisikin eri sukupuolta oleviin. Seksuaalinen identiteetti alkaa hiljalleen hahmottua lapsen pohtiessa suhteita. Hyväksyvä ilmapiiri on tärkeä lapsen seksuaalisen identiteetin kehittymiselle. Aikuisen on tärkeää kertoa lapselle, että lähes kaikki lapset kokevat ihastumisen tunteita ja epävarmuutta.

Ystävä saa tietää ihastumiseni –porras saavutetaan noin 9–14-vuotiaana. Tällä portaalla lapsi tai nuori uskaltaa puhua rakkauden tunteestaan läheisilleen, ystäville tai perheenjäsenille, joihin hän luottaa. Kun lapsi tai nuori kertoo ihastuksistaan, on tärkeää suhtautua arvostavasti ja tukien. Tunteet ovat herkkiä ja yksityisiä ja lapsen on tärkeää saada kuulla olevansa rakkauden ja ihailun arvoinen. Portaalla opetellaan myös tärkeitä ystävyyden taitoja: miten ja milloin herkistä tunteista puhutaan ja miten arvioidaan yhdessä, onko tunteiden kohde niiden arvoinen. Läheisten mielipiteellä on paljon painoarvoa.

Lapsen tai nuoren ihastuksen kohde on nyt todellinen, läheinen henkilö idoli-ihastuksen sijaan. Idoli-ihastuksen saattoi jakaa ystävien kanssa, mutta tämä ihastus on henkilökohtaisempi. Tällä portaalla nuori saattaa hävetä aiemmalla portaalla koettuja tunteita, ja ajatella tämän portaan tunteiden olevan todellisempia. Oma kokemattomuus ja viattomuus voi hävettää, jolloin nuori voi esittää kokeneempaa kuin on, esimerkiksi keksittyjen seurustelukumppaneiden kautta. Tämäkin opettaa ystävyyden taitoja: voiko ystävälle valehdella ja mitä tapahtuu, jos jää kiinni. Seuraavalle portaalalle, jossa ihastuksen kohteelle kerrotaan tunteista, siirtymistä helpottaa tällä portaalla saatu tuki läheisiltä.

Tykkään sinusta –porras on ajankohtainen yleensä 10–15 vuoden iässä. Tällä portaalla nuori uskaltaa kertoa tunteistaan ihastuksensa kohteelle. On tärkeää, että nuori on saanut jo aiemmin kokemusta omista tunteistaan puhumisesta, jotta hän osaa ilmaista tunteitaan myös ihastuksensa kohteelle. Nuori opettelee vielä ilmaisemaan tunteitaan, pohtii mitä seurustelu on, haluaako hän sitä ja miten seurustelusuhteeseen pääsee, kun niin haluaa. Hän pohtii oikeaa tapaa ilmaista tunteitaan ja harjoittelee yksin tai yhdessä ystävien kanssa. Tällä portaalla nuori ilmaisee tunteitaan toiselle ihmiselle ja hyväksyy, ettei tunne aina ole molemminpuolinen. Hänelle on kehittynyt kyky selviytyä vastoinkäymisistä ja pettymyksistä. Nuoren seksuaalinen minäkuva on jo kehittynyt sen verran, että nuori kokeilee, kelpaako hän toiselle. Nuoren on myös opeteltava, millaista on olla ihastuksen kohteena, miten toimia ja miltä se tuntuu.

Käsikkäin-portaalla 12–16-vuotias nuori uskaltaa koskettaa ihastuksen kohdettaan tunteesta kertovalla tavalla. Kosketus välittää lukuisia tunteita, eikä sanoja tarvita. Tässä kehitysvaiheessa nuoren kosketuksenkaipuu on selvä ja kosketukselle valitaan mahdollisimman hallittava ja turvallinen kohde: käsi. Toisen ihmisen läheisyyteen tottuminen vaatii aikaa ja totuttelua. Tällä

portaalla nuori oppii läheisyyden sääntöjä ja niiden kunnioittamista. Nuori ja hänen seurustelukumppaninsa voivat olla eri kehityksen portaalla, jolloin on tärkeää kunnioittaa toisen kehitysaikataulua. Yhdessä olemiseen ei yleensä vielä liity seksuaalista kiihottumista, mutta tunne voi muistuttaa sitä. Omassa rauhassaan unelmoidessaan nuori voi keskittyä seksuaalisiin tuntemuksiinsa ja kokea seksuaalista kiihottumista muistoissa tai mielikuvissa. Monet löytävät itsetyytytyksen ollessaan tällä portaalla.

Suudelmien riemu –porras saavutetaan yleensä 13–18-vuotiaana. Portaalla nuori ottaa ensiaskeleita seksuaalisen kontaktin kokeilemisessa. Suuteleminen ja hyväilyt vastaavat nuoren tarpeeseen saada ja antaa uudenlaista läheisyyttä. Nuori pystyy olemaan rennompaa ihastuksen kohteensa seurassa ja nauttimaan läheisyydestä. Nuori voi kokea seksuaalista kiihottumista. On tärkeää, että nuori osaa ilmaista mitä hän haluaa tai ei halua ja mihin hän on valmis. Hänen on myös kyettävä tulkitsemaan ja kunnioittamaan toisen antamia viestejä ja pärjättävä monenlaisten tunteiden ja viettien kanssa. On tärkeää, että nuorelle on opetettu, ettei mitään sellaista tarvitse tehdä mitä ei halua. Nuoren on hyvä opetella kunnioittamaan intiimien tekojen normeja ja hyvä käytöstapoja.

On tärkeää muistaa, että kehon kehittyminen murrosiän myötä ei ole suorassa yhteydessä etenemiseen seksuaalisuuden portailla. Vaikka nuoren keho näyttäisi jo aikuisen keholta, ei nuori välttämättä ole valmis vielä etenemään suutelemisen portaalta eteenpäin. On tärkeää, että nuoren seurustelusuhdetta kunnioitetaan, eikä nuorta painosteta esimerkiksi ehkäisyasioissa tai gynekologikäynneillä. Portaalla nuori opettelee tuntemaan omaa kehoaan ja hallitsemaan seksuaalisia reaktioitaan. Toisen kanssa lähekkäin oleminen herättää seksuaalista kiihottumista ja eroottisia tunteita, mutta lähekkäin oleminen riittää nuorelle.

Hyvältä tuntuvat hyväilyt -portaalla noin 15–20-vuotias nuori tai nuori aikuinen on valmis entistä läheisempään kosketukseen. Nuori uskaltaa koskettaa kumppaniaan ja olla kosketuksen kohteena. Tässä kehitysvaiheessa nuorella on kyky kuunnella itseään ja omaa kypsyyttään seksuaalisessa kontaktissa. Nuori voi kokea seksuaalista nautintoa kumppaninsa kanssa ja arvioida samalla, mikä tuntuu hyvältä tai mitä hän haluaa tehdä. Hän pystyy hillitsemään ja rajoittamaan omaa toimintaansa, uskaltaa tehdä aloitteita ja antaa nautintoa kumppanilleen. Nuoren on tärkeää osata viestiä omasta halustaan ja nautinnostaan, sekä tulkita ja kunnioittaa kumppaninsa viestejä. Tällä portaalla seksuaalisen itsemääräämisen rajat todentuvat. Kun nuori on saanut hyvissä ajoin seksuaalisen kehityksen yksilöllisyydestä, ympäristön, kaveriporukan tai median luomat paineet eivät pääse vaikuttamaan hänen käytökseensä.

Rakkautta ja seksiä -porras saavutetaan keskimäärin 16–19-vuotiaana. Viimeisellä portaalla nuori kokee olevansa kypsä ja valmis. Hän on toivottavasti riittävän sinut oman kehonsa ja

seksuaalisuutensa kanssa, että hän voi rentoutua ja keskittyä kehonsa reaktioihin. Nuori on kehittänyt taitojaan viestiä seksuaalisista toiveista ja tulkita kumppanin viestejä. Nuori on yleensä tunnistanut seksuaalisen identiteettinsä ja pystyy tavoittelemaan seksiä suuntautumisensa mukaisesti. Nuori on tietoinen seksiin liittyvistä vastuista ja mahdollisista seurauksista. Hän osaa kunnioittaa normeja ja rajoja, kuten sitä missä ja milloin seksi on sopivaa. Hänellä on riittävä tieto seksin riskeistä ja taito suojautua niiltä.

3.3.1. Seksuaalisuuden portaiden merkitys seksuaalikasvattajalle

Kasvattajan ja vanhemman on tärkeää tiedostaa, että lapsen seksuaalinen kehitys alkaa jo pienessä. Teemojen käsittelyä ei siis voi jättää siihen, että nuorelle puhutaan murrosiän kynnyksellä ehkäisystä ja seksitaudeista. Lapsen, ja ihmisen ylipäättään, seksuaalinen kehitys on koko elämän jatkuva prosessi, joka vaatii aikaa. Aikuiset käsittelevät usein seksuaalisuuden teemoja aikuisen seksuaalisuuden linssin läpi. Kuten portaiden kuvaukset kertovat, lapsen seksuaalisuus on erilaista kuin aikuisen seksuaalisuus.

Vaikka siis kasvattaja haluaisi kohdella ”lapsia lapsina” ja suojella heidän viattomuuttaan, se ei tarkoita, etteivät lapset törmäisi seksuaaliseen materiaaliin tai kohtaisi seksuaalisuuttaan siitä huolimatta, etteivät turvalliset aikuiset kerro heille siitä. Jokainen kasvattaja on tahtomattaankin seksuaalikasvattaja, ja hyvällä seksuaalikasvatuksella on ainoastaan hyviä vaikutuksia, huonolla jopa kohtalokkaita. Seksuaalisuuden portaat ovat kattava ja käytännöllinen malli, joka antaa kasvattajalle konkreettista tarttumapintaa lapsen ja nuoren ikä- ja kehitystasoon ja sen kohtaamiseen seksuaali- ja tunnekasvatuksen kautta. Seksuaalisuuden portaita voi hyödyntää myös oppimateriaalien ja opetuksen ikätasoisuuden suunnittelussa.

4. Seksuaalikasvatus peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa

Peruskoulun opetussuunnitelma linjaa yhdeksi opetuksen toteuttamisessa ohjaavaksi arvoksi yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon (OPH, 2014). Tasa-arvo seksuaalikasvatuksen kontekstissa viittaa jokaisen lapsen ja nuoren oikeuteen saada tietoa, suojella itseään, hyödyntää seksuaaliterveydenhuoltoa ja tehdä päätöksiä liittyen ihmissuhteisiin, perheen perustamiseen ja oman identiteetin ilmaisemiseen. Seksuaalioikeudet ovat ihmisoikeuksia ja kuuluvat kaikille (Oinonen & Susineva, 2021).

Oppivan yhteisön tulee edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa sekä jokaisen yhteisön jäsenen tulla kohdelluksi myös tasa-arvolain (7 §) puitteissa tasavertaisena riippumatta mistään henkilöön

liittyvistä tekijöistä, kuten sukupuoli-identiteetistä, seksuaalisuudesta, etnisestä taustasta tai uskonnosta (Opetushallitus [OPH], 2014).

Perusopetuksen tulee olla lähtökohdiltaan sukupuolitietoista, sillä peruskoulun aikana lapsen ja nuoren käsitys omasta sukupuoli-identiteetistään ja seksuaalisuudestaan kehittyy, ja kouluyhteisön sekä oppimisympäristöjen ja -materiaalien tehtävä on tukea tätä identiteetin kehittymisen prosessia. Yhteisön tulee tukea lasta myös omien mahdollisuuksiensa tunnistamisessa sekä valintojen tekemisessä ilman, että häntä ohjaavat sukupuolisidonnaiset roolimallit tai oletukset (OPH, 2014).

Mahtipontisista ja perusteellisista arvolinjauksista huolimatta seksuaalikasvatus on suoraa mainittu vain kerran opetettavien aineiden sisällöissä – vuosiluokilla 3–6 ympäristöopin ainekohtainen sisältöalue S1: minä ihmisenä sisältää maininnat ikäkauden mukaisesta seksuaalisesta kehityksestä ja ihmisen lisääntymisestä sekä oman kehon ja mielen viestien tiedostamisesta, tunnistamisesta, ilmaisusta ja säätelystä (OPH, 2014). Tunnetaidot ja sosiaalinen vuorovaikutus tulevat kuitenkin ilmi useissa opetussuunnitelman kohdissa sekä oppiainekohtaisissa tavoitteissa ja sisällöissä, mutta varsinainen selkeä linjaus seksuaalikasvatuksen sisällöistä puuttuu. Tämä johtaa mielestämme siihen, että yksittäisen opettajan rooli ja vastuu korostuu tarpeettomasti seksuaalikasvatuksen toteuttamisessa.

Aiheeseen vihkiytyneet ja motivoituneet opettajat tarjoavat oppilailleen laadukasta seksuaalikasvatusta, mutta opettajat, joilla on haitallisia tai toiseuttavia asenteita seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä kohtaan tai puutteellinen ymmärrys moninaisuuden käsittelystä peruskoulussa jättävät auttamatta oppilaansa epätasa-arvoiseen asemaan. Tämä on ennen kaikkea yhteiskunnallinen ja institutionaalinen ongelma, joka vaatisi opetushallitukselta, koulutuksen suunnittelijoilta sekä oppimateriaalien kehittäjiltä pontta ja osaamista tuoda seksuaalikasvatus ja moninaisuuden käsittely luontevasti ja osaavasti osaksi jokaisen peruskoulun ja luokan arkea.

Seksuaaliterveyden maailmanjärjestö (WAS eli World Association for Sexual Health) on määritellyt vuonna 1999 seksuaalioikeuksien julistuksen, jossa määritellään oikeus seksuaaliseen tasa-arvoon, joka tarkoittaa vapautta kaikesta syrjinnästä sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, iän, ihonvärin, sosiaaliluokan, uskonnon ja fyysisen tai psyykkisen vamman vuoksi sekä oikeuden keholliseen autonomiaan ja itsemääräämisoikeuteen. Julistuksessa määritellään myös oikeus tutkimukseen perustuvaan informaatioon sekä koulutukseen (WAS, 2014). Laadukas ja ajankohtaiseen tietoon perustuva seksuaalikasvatus kuuluu siis jokaisen seksuaalioikeuksiin ja edistää seksuaalista tasa-arvoa.

WHO:n ja Saksan terveystieteiden tutkimuskeskus BZgA:n laatimien seksuaalikasvatuksen standardien mukaan 12–15-vuotiaana tulisi olla tietoinen sukupuoli- ja seksuaali-identiteettiin liittyvistä kysymyksistä, suhtautua myönteisesti yhteiseen vastuunkantamiseen ehkäisystä, pyrkiä luomaan tasa-arvoisia ja tyydyttäviä suhteita, huomioida omat ja muiden seksuaalioikeudet ja välttää hetero- ja sukupuolinnormatiivista ajattelutapaa niin, että hän kohtaisi kaikki ihmiset tasavertaisina. (Oinonen & Susineva, 2021). Jotta 12-vuotias olisi tietoinen sukupuoli- ja seksuaali-identiteetin aspekteista, vaatisi se jo vuosien ennakoivaa järjestelmällistä kasvatusta aiheen ympärillä.

Koulun tulisi selkeästi linjata yhtenäiset tavoitteet seksuaalikasvatukselle, jonka tulisi olla luontevasti läsnä eri aineiden oppitunneilla. Seksuaalikasvatusta tarvitaan alaluokilta lähtien osana joustavaa ja monipuolista tunne- ja vuorovaikutustaitokasvatusta, mutta erityisesti siinä iässä, kun lapsi ja nuori tarvitsee eniten tukea seksuaalisen identiteettinsä kehittämisessä noin 12–16-vuotiaana (Bildjuschkin ym., 2000).

4.1. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema Suomessa

Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden ja tasa-arvon edistäminen ei ole itsestään selvää, ja monet muutokset ovat verrattain uusia. Negatiivisia asenteita ja mielikuvia ei kitketä yhteiskunnasta eikä myöskään kasvatustieteiden ammattilaisten mielistä hetkessä, ja moninaisuutta normalisoivan ja arvostavan sekä inklusiivisen kasvatuksen toteutuminen vaatii lujaa ja säännönmukaista työskentelyä. Seuraavaksi esittelemme lyhyesti muutamia sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä tasa-arvoepäkohtia lähihistoriasta, jotta asennemaailman muutoksen hitaus ja tuoreus selkeytyisi.

1.3.2023 astui voimaan uusi transsukupuolisuutta koskeva laki, joka mahdollistaa virallisen sukupuolimerkinnän korjaamisen omalla ilmoituksella. Sukupuolen lääketieteellinen korjaaminen on ollut anomuksella mahdollista vuodesta 1970, jolloin säädettiin kastroatiolaki. Sukupuolen juridinen korjaaminen on ollut mahdollista vuodesta 1988 asti, mutta ennen vuotta 2003 Suomessa ei ole ollut lakia säätämässä transsukupuolisten hoitoja tai sukupuolenkorjaamisprosessia. Siitä saakka Suomen laki on vaatinut sukupuoltaan korjaavilta sekä lisääntymiskyvyttömyyttä ja naimattomuutta. Suomen translakia on kritisoitu ja tuomittu kansainvälisesti ihmisoikeuksia rikkovana muun muassa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta, YK:lta ja Amnestyyltä (Seta RY, 17.2.2023.)

Homoseksuaaliset teot olivat kriminalisoituja Suomessa vuosina 1894–1971. Vaikka homoseksuaalisuus poistui rikoslaista, asetettiin sille heteroseksuaalisia tekoja korkeampi suojaikäraja ja kehotuskielto, joka käytännössä tarkoitti sitä, että julkisesta kehottamisesta samaa sukupuolta olevien henkilöiden väliseen seksuaaliseen toimintaan tuli rangaistava teko.

Kehotuskielto on kumottu vasta vuonna 1999. Uuden perustuslain myötä vuonna 2000 tuli voimaan yhdenvertaisuuslaki sekä yleinen syrjintäkielto. Vuonna 2002 tuli mahdolliseksi rekisteröidä parisuhde ja vuonna 2007 perustaa perhe luovutetuilla sukusoluilla ilman, että kumppanin sukupuoli vaikuttaa. Vasta vuonna 2017 on ollut mahdollista mennä naimisiin samaa sukupuolta olevan kumppanin kanssa (Seta RY, 13.3.2023).

Kuten voi huomata, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asema on vielä viime aikoina ollut epätasa-arvoinen, ja lakimuutoksiakin hitaammin tapahtuu asennemaailmassa ja ympäröivässä yhteiskunnassa tapahtuva käytännön arjen muutos. Tällä hetkellä opettajaksi koulututtavat ovat syntyneet niihin aikoihin, kun homoseksuaaliin tekoihin kehottaminen on muuttunut ei-rangaistavaksi, ja peruskoulukentällä olevat kokeneemmat opettajat ovat kasvaneet syrjivien ja toiseuttavien asenteiden keskellä.

5. Miten laadukas seksuaalikasvatus tukee lapsen hyvinvointia?

Laadukas seksuaalikasvatus vähentää virheellisiä luuloja. Laadukas seksuaalikasvatus antaa lapselle sopivaa tietoa hänen omasta seksuaalisesta identiteetistään ja minäkuvastaan riippumatta. Moninaisuutta huomioiva seksuaalikasvatus lisää yhdenvertaisuutta, sillä jokainen oppija voi nähdä, kuulla ja tunnistaa itsensä opetuksessa. Seksuaalikasvatuksen tavoitteena on tukea ja suojata lapsen ja nuoren seksuaalista kasvua. Seksuaalikasvatuksen teemoja käsiteltäessä lapset ja nuoret hankkivat tietoja, taitoja ja positiivisia arvoja, joita he tarvitsevat ymmärtääkseen ja nauttiakseen seksuaalisuudestaan, luodakseen turvallisia ja tyydyttäviä suhteita ja ottaakseen vastuuta sekä omastaan että muiden seksuaalisesta terveydestä ja hyvinvoinnista.

Laadukas seksuaalikasvatus auttaa lapsia ja nuoria tekemään heidän elämänlaatuaan parantavia valintoja. Se myös osaltaan kehittää yhteiskuntaa myötätuntoisempaan ja oikeudenmukaisempaan suuntaan. Seksuaalisesti terve ihminen arvostaa kehoaan, käyttäytyy vastuullisesti, kommunikoi kunnioittavasti sekä ilmaisee rakkautta ja läheisyyttä omia arvojaan vastaavalla tavalla.

Seksuaalinen hyvinvointi on tärkeä osa ihmisen kokonaisvaltaista hyvinvointia, eikä se välttämättä ole riippuvainen seksuaalisesta aktiivisuudesta. Seksuaalikasvatus auttaa lasta ja nuorta pohtimaan omaa identiteettiään, minäkuvaansa, itsetuntoaan ja kehoaan sekä määrittelemään omat rajansa (Bildjuschkin, 2020).

5.1. Kiusaaminen

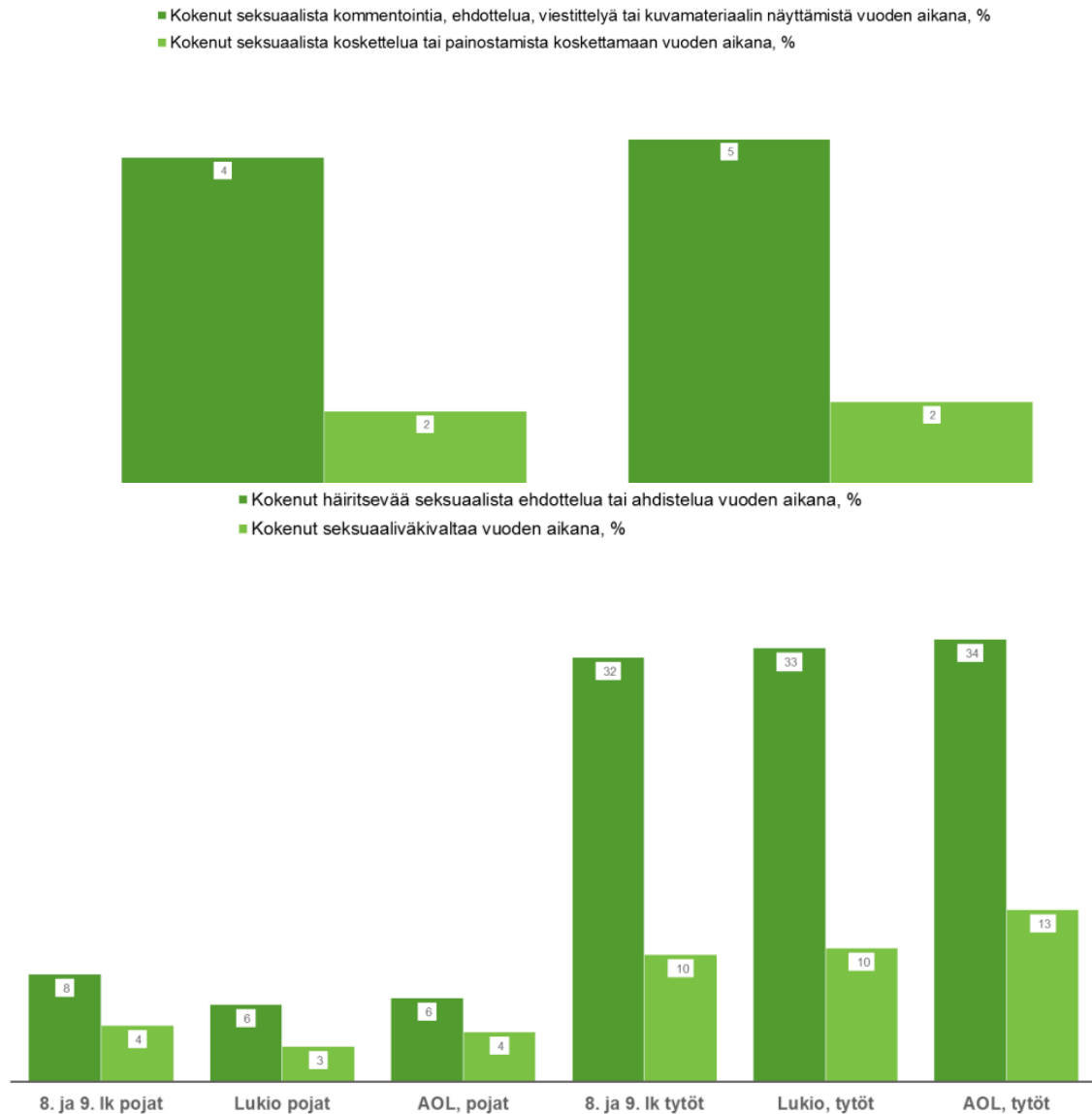
Murrosiän lähestyessä oppilaat saattavat kiusata toisiaan kehittyvien tai kehittymättömien kehon muotojen vuoksi. Tyttömäisyys ja poikamaisuus nähdään myös syinä kiusaamiseen, esimerkiksi poikien “tyttömäiset” harrastukset tai tyttöjen “poikamaiset” vaatteet. Usein se, että pojat kiusaavat tyttöjä tulkitaan luonnolliseksi osaksi seksuaalista kehitystä, tästä kertoo ajattelutapa “rakkaudesta se hevonenkin potkii” ja “pojat ovat poikia”. “Homottelu” on yleinen ilmiö koulumaailmassa. “Homottelulla” ei välttämättä tarkoiteta, että haukkumisen kohde olisi oikeasti homoseksuaali, vaan termiä “homo” käytetään halventavana haukkumasanana. Poikien toisiinsa kohdistamat homofobiset teot eivät välttämättä tarkoita, että pojat pelkäisivät sinänsä homoseksuaaleja, vaan pelko on enemmänkin sisäistä kontrollin menettämisen ja homoksi muuttumisen pelkoa (Lehtola, 2003).

Seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöt kokevat kiusaamista yleisemmin kuin muut nuoret. He kokevat useammin fyysistä uhkaa, seksuaalista häirintää, seksuaalista väkivaltaa sekä fyysistä ja henkistä väkivaltaa vanhempien ja muiden huolta pitävien taholta. Sateenkaarinuoret viihtyvät muita nuoria huonommin koulussa, kokevat enemmän koulu-uupumusta sekä ulkopuolisuutta ja osattomuutta koulun arjessa. Heillä on enemmän sairauspoissaoloja, luvattomia poissaoloja ja enemmän oppimisvaikeuksia (Jokela, ym., 2020).

Laadukas seksuaalikasvatus antaa lapsille ja nuorille tietoa esimerkiksi murrosikään liittyvien muutoksien yksilöllisestä tahdistä, sukupuolen monimuotoisuudesta ja toisten kunnioittavasta ja suostumukseen perustuvasta kohtaamisesta. Seksuaalikasvatuksen teemat tukevat erilaisuuden ja moninaisuuden ymmärtämistä ja näin omalta osaltaan tukevat kiusaamisen ehkäisemistä ja kitkemistä.

5.2. Seksuaalinen väkivalta

Mikään ikä tai elämäntilanne ei suojaa ihmistä seksuaaliselta väkivallalta. Sen kohteeksi voi joutua niin aikuinen kuin lapsikin. Väkivallan tekijä on usein jollain tavalla tuttu henkilö. Alla olevissa diagrammeissa on kuvattu lasten ja nuorten kokemaa seksuaalista häirintää (Bildjuschkin, 2020).

Lähde: THL, Kouluterveyskysely 2019

Seksuaalisuutta loukkaavaa väkivaltaa ei tule mieltää seksiksi. Kun ihmistä häiritään, pakotetaan tai raiskataan, ei teossa ole kyse seksuaalisuudesta, vaan väkivallasta ja riistosta. Seksuaalisuutta loukkaavassa väkivallassa on kyse seksuaalisen itsemääräämisoikeuden ja integriteetin loukkaamisesta ja siihen liittyy usein vihaan ja vallankäyttöön liittyviä motiiveja. (Bildjuschkin, 2020). Seksuaalisen väkivallan mieltäminen seksuaaliseksi teoksi tai seksiksi syyllistää uhria ja altistaa hänet epäilyille siitä, oliko kyseessä väkivallan teko.

Seksuaalisen väkivallan seurauksena lapsi tai nuori voi kyseenalaistaa seksuaalisuuttaan ja tätä kautta suurta osaa identiteetistään, kokea oman kehonsa vastenmieliseksi tai arvottomaksi ja kokea seksin harrastamisen haastavaksi tai mahdottomaksi. Seksuaalisen väkivallan kokeminen lisää

riskikäyttäytymistä ja voi aiheuttaa takaumia tapahtuneesta, esimerkiksi tilanteissa, joissa lapsi tai nuori on alisteisessa asemassa, kuten hammaslääkärissä tai gynekologin luona (Bildjuschkin, 2020).

Seksuaalisuus on yksi intiimeimmistä ja yksityisimmistä osista ihmisen minuutta. Jos lapsella ei ole tietoa, kykyä tai lupaa puhua seksuaalisuuteen liittyvistä asioista, ne voivat jäädä ainoastaan tunteen tasolla muistiin. Jos lapsi ei voi puhua tapahtuneesta, se aiheuttaa häpeää, mikä puolestaan hankaloittaa tilanteen käsittelyä. Tilanteesta kertomista voi vaikeuttaa myös se, jos lapsella tai nuorella ei ole luontevia sanoja, joilla puhua sukuelimistä (Bildjuschkin, 2020). On tärkeää, että lapset saavat sanastoonsa termejä, joilla puhua myös sukuelimistä ja seksuaalisuuteen liittyvistä teemoista ja nimenomaisesti oikeilla nimillä. Termejä tarvitaan niin yleisesti keskusteltaessa, kuin myös tilanteissa, joissa lapsen tai nuoren on kerrottava esimerkiksi kivusta tai ongelmista sukuelinten alueella tai seksuaalisesta väkivallasta.

Jokaisella lapsella ja nuorella tulisi olla turvallinen aikuinen, johon he voivat luottaa ja jolta he saavat ohjausta, sillä se tukee lapsen tervettä kehitystä (Bildjuschkin, 2020). Nuorta suojaa seksuaaliselta väkivallalta muun muassa myönteinen minäkuva ja hyvä itsetunto, omien rajojensa tunteminen, riskitilanteiden tunnistaminen ja tieto siitä, miten niissä voi toimia sekä tieto siitä, mistä saa tarvittaessa apua ja kenelle asiasta voi puhua (Kihlström, 2020).

5.3. Kuinka tukea sateenkaarinuorten hyvinvointia?

Oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa määrätään, että kaikkien oppilaitoksessa opiskelevien kanssa työskentelevien sekä opiskelijahuoltopalveluista vastaavien viranomaisten ja työntekijöiden on tehtävässään edistettävä opiskelijoiden ja oppilaitosyhteisön hyvinvointia. Lapset ja nuoret viettävät suuren osan ajastaan oppilaitoksissa, joten siellä saatu tuki on äärimmäisen tärkeää heidän hyvinvoinnilleen. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden tukemiseen ei tarvita suuria resursseja, vaan jo pienet teot parantavat oppilaiden hyvinvointia koulussa.

Sateenkaarinuorten tukeminen edellyttää kasvattajalta perustietoja sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta.

Tärkeintä on kuitenkin kasvattajan valmius avoimeen dialogiin: vaikka usein sateenkaarinuorten tuen tarpeet ovat samankaltaisia, on tärkeää kohdata jokainen yksilönä (Karvinen, 2021). On tärkeää, ettei nuoresta tehdä olettamuksia hänen sukupuolensa tai seksuaalisuutensa perusteella, eikä häntä käytetä sateenkaarinuoren “mallikappaleena”. Nuoren kanssa keskustelemalla ja hänen tilanteestaan ja toiveistaan kyselemällä pääsee parhaiten alkuun.

Sateenkaarinuoren hyvinvoinnin tukemisessa peruspilari on hänen identiteettinsä tunnustaminen ja sen ottaminen todesta. Tästä hyvänä esimerkkinä nuoren valitseman nimen käyttäminen. Moni trans- ja muunsukupuolinen tai sukupuoliuton valitsee itselleen uuden nimen, joka kuvaa häntä paremmin ja jonka hän kokee paremmin omakseen. Se, että koulun henkilökunta käyttää oppilaan valitsemaa nimeä kertoo hänelle, että hänen sukupuoli-identiteettinsä otetaan todesta. Oppilaan omakseen valitseman nimen käyttäminen vähentää oppilaan kokemaa sosiaalista dysforiaa, eli pahoinvointia siitä, että ympäristö sukupuolittaa hänet väärin. Jos nuoresta käyttää vahingossa väärää nimeä, on tärkeää pahoitella ja kertoa että kyse oli virheestä, eikä kannanotosta.

Vuonna 2018 tehdyn tutkimuksen mukaan nuoren kutsuminen hänen valitsemallaan nimellä koulussa, kotona, töissä ja ystävien kanssa lisää nuoren hyvinvointia huomattavasti. Heillä esiintyi 71 % vähemmän vakavan masennuksen oireita, 34 % vähemmän itsemurha-ajatuksia ja 65 % vähemmän itsemurhayrityksiä verrattuna nuoriin, joista ei käytetty heidän valitsemaansa nimeä (Karvinen, 2021). Oppilaan oikean, hänen itse valitsemansa, nimen käyttäminen on loppujen lopuksi koulun henkilökunnalta pieni, minimaalisesti resursseja vievä teko. Kuten tutkimuksen tulokset osoittavat, oppilaalle se on kuitenkin äärimmäisen tärkeä ja hyvinvointia merkittävästi lisäävä tekijä. Tilastoa voi katsoa myös toisin päin: kun kieltäydyt käyttämästä oppilaasta hänen toivomaansa nimeä, hän kokee todennäköisemmin vakavan masennuksen oireita. Kun käytät hänestä väärää nimeä, hänellä on todennäköisemmin itsemurha-ajatuksia. Kun et pidä huolta, että oppilaasta käytetään oikeaa nimeä, hän yrittää todennäköisemmin itsemurhaa.

Koulun binäärisen sukupuoli-ajattelun mukaan sukupuolitetut tilat, kuten vessat ja pukuhuoneet, ovat usein haaste sukupuolivähemmistöjen hyvinvoinnille. Kouluterveyskyselyn mukaan huonot wc-, pukeutumis- ja peseytymistilat häiritsivät paljon noin neljäsosaa sukupuolivähemmistöihin kuuluvista ja noin viidesosaa seksuaalivähemmistöihin kuuluvista. Kouluissa, joissa vessat olivat sukupuolitettu binäärisen sukupuoli-ajattelun mukaan, moni sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista rajoitti vessassa käymistään häirinnän ja väärinsukupuolittamisen vuoksi. Osa oppilaista vältti juomista, osa kävi vessassa vain oppituntien aikana, jotta siellä ei olisi muita ja osa kävi kotona vessassa ruokatunnilla. Olisi siis erittäin tärkeää, että jokaisessa koulussa olisi sukupuolineutraaleita vessoja ja pukuhuoneita. Osassa kouluista tilojen muuttaminen sukupuolineutraaleiksi vaatisi vain uusien kylttien laittamista. Kuitenkin esimerkiksi vanhemmissa kouluissa tilojen rajallisuus voi tuoda haasteita. On tärkeää miettiä yhdessä oppilaiden ja henkilökunnan kanssa ratkaisua tilanteeseen, jotta jokainen voisi käydä turvallisesti vessassa ja vaihtaa vaatteet liikuntatuntia varten. On myös tärkeää, että transtaustainen nuori saa käyttää haluamaansa vessaa ja pukuhuonetta, eikä muiden oppilaiden mielipide saa mennä hänen

oikeuksiensa ohi. Yhdenvertaisia mahdollisuuksia haastavat mielipiteet perustuvat usein ennakkoluuloihin ja tietämättömyyteen. On tärkeää, että jokaista kuunnellaan, aiheesta keskustellaan ja ennakkoluuloja ja pelkoja puretaan (Karvinen, 2021).

Opetussuunnitelma ei vaadi oppilasryhmien jakamista sukupuolen perusteella esimerkiksi liikuntatunneilla. Binääriseen sukupuolijajatteluun perustuvat sukupuolitetut ryhmät jättävät pahimmassa tapauksessa osan oppilaista opetuksen ulkopuolelle. Etenkin kehodysforiasta kärsivälle nuorelle liikuntatunnille osallistuminen voi olla mahdotonta: esimerkiksi sisäliikuntatuntien vähäinen vaatetus ja mahdollisuus siihen, että joku koskettaa omaa kehoa voivat olla nuorelle liikaa, uimatunneista puhumattakaan. Jokaisella oppilaalla on kuitenkin oikeus osallistua liikunnanopetukseen ja opettajan tulisikin etsiä yhdessä oppilaan kanssa vaihtoehtoisia liikunnan muotoja, jotka eivät lisää kehodysforiaa (Karvinen, 2021).

5.4. Poikanäkökulma seksuaalikasvatukseen

Pojat nähdään usein yhtenäisenä ryhmänä ja heistä tehdään helposti olettamuksia: pojat eivät osaa puhua, he häiriköivät, meluavat, tappelevat ja tuijottavat pornoa. On tärkeää, että kasvattaja osaa kohdata heidät arvostavasti ja kunnioittavasti, vailla stereotyyppisiä oletuksia, jotta myös pojat voivat tulla kohdatuksi omina itsenään. Kasvattajan on tärkeää nähdä mitä pojat tekevät, mistä he puhuvat ja milloin he vaikenivat. On helpompi avautua ja puhua aikuiselle, joka kohtaa omana itsenä, eikä tuo oletuksia keskusteluun. Pojat kaipaavat turvallista, hyväksyvää ja kannustavaa aikuista, joka on valmis pysähtymään ja kuuntelemaan heitä.

Kasvattajilla on usein käsitys, että pojat tietäisivät seksistä ja seksuaalisuudesta jopa liikaa ikätasoonsa nähden. Todellisuudessa tietotaito ei välttämättä ole niin korkealla tasolla kuin puheet antavat ymmärtää. Pojat kaipaavatkin tietoa esimerkiksi seksuaalisuuteen ja seksiin liittyvistä sanoista, seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä, seurustelemisesta, sooloseksistä, orgasmeista, siemensyöksyistä, kiihottumisvaikeuksista, seksitaudeista, ehkäisystä, suojaikärajasta, seksuaalisesta kaltoinkohtelusta ja pornosta (Oinonen & Susineva, 2021). Poikien tiedontarpeet kohdistuvat oman sukuelimen ulkonäköön, kokoon, toimintaan ja kehitykseen, omaan murrosikään ja sen normaaliuteen sekä seurusteluun (Halonen, 2014).

Myyttinen kuva maskuliinisesta seksuaalisuudesta elää edelleen hyvin vahvasti. Maskuliininen seksuaalisuus nähdään usein aktiivisena toimijana, valloittajana ja onnistujana, eikä seksuaalisten tekojen kohteena, epävarmana tai haavoittuvana. Pojat esitetään puheessa “saajina”: pojat saavat seksiä, kun taas tytöt antavat (ja antautuvat) (Oinonen & Susineva, 2021). Poikien ensimmäisistä seksikerroista saatetaan puhua “poikuuden menettämisenä”, mutta vallalla oleva näkemys on, että

pojille ensimmäinen seksikerta on nimenomaan saamista ja saavuttamista, mieheksi tulemista. Pojat voivat kokea painetta tietynlaisen seksuaalisuuden ja seksin toteuttamiseen, jos ympäristö antaa malleja ja viitteitä vain tietynlaisesta maskuliinisesta seksuaalisuudesta.

Myyttiset käsitykset maskuliinisesta seksuaalisuudesta voivat estää poikien puhumisen seksuaalisuuteen liittyvistä asioista ja avun ja tuen hakemisen. Mikäli ainoana “oikeana” seksin muotona nähdään emätinyhdyntä, joka päättyy siemensyöksyyn, voivat suorituspainet ja pelko epäonnistumisesta olla valtavat. Jos erektiota pidetään seksuaalisen halun, kiinnostuksen ja suostumuksen merkinä, itsesyytökset ja häpeä lisääntyvät pojilla, jotka ovat joutuneet seksuaalisen kaltoinkohtelun kohteiksi (Oinonen & Susineva, 2021). On tärkeää, että pojille kerrotaan mielen ja kehon yhteydestä, siitä että erektion saamiseen vaikuttaa niin kiihottuminen kuin myös jännitys, väsymys ja pelko ja että penis aina läheskään aina toimii niin kuin sen haluaisi toimivan, ja se on täysin normaalia. Erektioita voi tapahtua myös yllättävissä paikoissa, tahtomatta ja erilaisten asioiden laukaisemana. Murrosiässä suurin syy herkästi tuleviin erektioihin on testosteronin runsas erittyminen. Nuorta auttaa tieto siitä, että hän on normaali ja tahattomia yllättäviä erektioita sattuu muillekin (Kihlström, 2020).

Kasvatuskulttuurimme ei aina tue poikia tunnistamaan ja puhumaan tunteista samalla tavalla kuin tyttöjä, mikä vaikeuttaa seksuaalisuuteen liittyvistä teemoista puhumista (Oinonen & Susineva, 2021). Nuorelle on tärkeää kertoa, että sukupuoliroolit ovat ahtaammat kuin mitä ihmiset todellisuudessa ovat, ja että omaa sukupuolta ja seksuaalisuutta saa esittää, toteuttaa ja kokea juuri itselleen sopivalla tavalla (Kihlström, 2020).

6. Havaintoja alakoulun seksuaalikasvatukseen liittyvistä oppimateriaaleista

Opettajien työn suunnittelu ja opetus on Suomessa hyvin oppikirjasidonnaista, joten oppikirjojen sisällöllä on suuri vaikutus siihen, miten seksuaalisuutta käsitellään (Lehtonen, 2003).

Tarkastelimme tätä tutkielmaa varten useita oppikirjoja ja opettajan oppaita sekä sähköisiä oppimateriaaleja vuosilta 2000–2021. Tarkastelimme näistä materiaaleista erikseen kappaleita ja kokonaisuuksia liittyen seksuaalikasvatukseen sekä näihin liittyvää kuvitusta. Lisäksi tutkailimme yleistä narratiivia ja retoriikkaa liittyen seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuteen sekä havainnoimme, puhutaanko esimerkiksi erilaisista perhemuodoista tai seksuaalisuuden moninaisuudesta ylipäätään.

Koherentti näkemyksemme erityisesti 2000-luvulla tehdyistä oppikirjoista on, että tulokulmat ja asiasisällöt vaativat asennemaailman ja terminologian päivittämistä nykyaikaan. Useimmissa kirjoissa esimerkiksi murrosiän muutokset on jaoteltu tyttöihin ja poikiin ja kaikki binääriin ulkopuolelle asettuvat ihmiset on jätetty pois materiaalista.

Edistyksellisin asennemaailma on luonnollisesti uusimmissa kirjasarjoissa, kuten Kätkössä. Jo Kätkö 1 -kirjassa puhutaan perheiden moninaisuudesta luontevasti ja ikätasoisesti (Hautamäki ym., 2021). Digiopetusmateriaalissa on esimerkiksi orientoiva kuva, jossa voi tarkastella erilaisia perhemuotoja sateenkaariperheistä ydinperheisiin ja adoptioperheisiin. Kätkö 2 -kirjassa puhutaan lisääntymisestä, sukusolut jaotellaan tuttuun tapaan naisen ja miehen soluina. Kirjassa puhutaan siitä, että oman kehon tutkiminen on normaalia sekä siitä, että kaikki kehot ovat erilaisia. Kirja esittelee myös turvataitoja (kuten uimapukusääntö) sekä painottaa turvallisen kosketuksen ja omien rajojen kunnioittamisen merkitystä (Hautamäki ym., 2021). Tämä on jo edistyksellistä vuosituhannen alkupuoliskolla tehtyihin oppikirjoihin verrattuna, sillä pakollisen ”teknisen” osuuden sijaan seksuaalisuus ja seksuaalinen hyvinvointi, turvataidot sekä myönteisyys seksuaalisuutta kohtaan on nostettu tärkeäksi narratiiviksi oppikirjan sisältöihin.

Kirjassa esitellään myös kaikki ihmisen kehonosat oikeilla nimillään ja neutraalisti kuvilla, jotka ovat inklusiivisia: kuvien henkilöt ovat samannäköisiä, eikä sukupuoliroolien mukaisia piirteitä ole korostettu tarpeettomasti. Kätkö-sarjan kolmannelle luokalle suunnatussa kirjassa seksuaalikasvatuksen ja tunnekasvatuksen teemat on sisällytetty luontevasti osaksi kirjan muita kappaleita, vaikka seksuaalikasvatukselle omistettuja kappaleita ei tässä kirjassa olekaan. Esimerkiksi ”ei väkivaltaa” -nimiseen kappaleeseen on sisällytetty turvataitoja, koskemattomuuden merkitys sekä uimapukusääntö (Hautamäki ym., 2021).

6.1. Lisääntyminen oppikirjoissa

Lisääntymisopissa ihmiset jaetaan naisiksi ja miehiksi, jotka yhtyvät ja lisääntyvät ja näin jatkavat sukua ilman persoonallisia valintoja, muista vaihtoehdoista puhumattakaan. Tyttöjen muuttuminen naisiksi ja poikien muuttuminen miehiksi esitetään ruumiillisena ja automaattisena prosessina. Sukupuolten välisiä eroja korostetaan ja polarisoidaan. Kouluopetuksen polarisoiva sukupuolijakooppi ei tuo esille luonnon tai ihmiskehon moninaisuutta (Lehtola, 2003).

Yleinen lähestymistapa varsinkin hiukan vanhemmissa oppikirjoissa on lähestyä ihmislajin lisääntymistä puhumalla siittiöistä, munasoluista ja yhdynnästä, raskaudesta ja vauvan hoidosta. Sukupuolibinäari korostuu eikä perheiden moninaisuutta tai erilaisia tapoja perustaa perhe ole otettu huomioon. Koulun ympäristötieto 5-kirjassa binäärijaotteluja ja sen mukaisia sukupuolirooleja

leimataan jo ennen syntymää: ”koko perhe arvailee, onko tuleva vauva tyttö vai poika” (Nyberg ym., 2001). Lisäksi muun muassa Siipi 5–6 sekä Koulun ympäristötieto 6 tarkastelemistamme kirjoista puhuvat seksistä ja yhdynnästä rakasteluna, ja maalavat kuvaa siitä, että rakastelu kuuluu ainoastaan vakiintuneeseen parisuhteeseen ja on osoitus syvästä kumppanuudesta (Nyberg ym., 2001; Riikonen ym., 2016a). Tämä on heteronormatiivinen ja suppea näkökulma, joka sivuuttaa tehokkaasti seksiin ja seksuaalisuuteen liittyvät nautinto- ja vastuullisuusaspektit. Lisääntymiskasvatukseen on useimmiten sisällytetty informaatio siitä, että seksi johtaa raskauteen tai mahdollisesti seksitauteihin, joista useimmiten puhutaan vanhentuneella termillä ’sukupuolitaudit’. Seksistä käytetään Pisara 5 -kirjassa muun muassa termiä ’sukupuoliyhdyntä’ (Cantell ym., 2011), mikä on auttamatta vanhahtavaa, sillä seksi ja yhdyntä eivät ole sama asia, eikä kumpikaan näistä asioista ole sukupuolesta millään lailla riippuvainen.

6.2. Kuvitus

Pääsääntöisesti varsinkin vanhempien oppikirjojen seksuaalikasvatukseen liittyvä kuvitus on heteronormatiivista ja sukupuoleen liitettyjä ominaisuuksia tarpeettomasti korostavaa. Esimerkiksi kehonosien nimeämistä tukevassa kuvituksessa korostetaan ”tyttömäisiä” tai ”poikamaisia” ulkonäöllisiä piirteitä, kuten pitkiä hiuksia, lihaksia jne. Moninaisuutta huomioidaan kuvituksessa yleensä melko huonosti. Kuitenkin trendi on selvästi etenevä, sillä kuten aiemminkin on tullut esille, mm. Kätkö-sarja (Hautamäki ym., 2021) kuvaa jo edistyksellisesti monenlaisia perheitä ja ihmisiä, joiden sukupuolta ei voi olettaa. Kätkö 3 sisältää muun muassa kehonosien nimeämistarkoitukseen piirretyn kuvan, jossa henkilöiden mahdollisesta sukupuolesta ei kieli muu kuin sukuelimet (Hautamäki ym., 2021).

6.3. Moninaisuus

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen huomioiminen seksuaalikasvatuksessa ei tarkoita sitä, että heidät tulee mainita ja luokitella, vaan että moninaisuus näkyy läpi opetuksen. Vähemmistöihin kuuluvilla lapsilla ja nuorilla on yhtäläinen oikeus asianmukaiseen seksuaalikasvatukseen sekä tietoon ehkäisystä, rajoista sekä ikätasoisesta seksi- ja seurusteluelämästä (Oinonen & Susineva, 2021).

Pisara 5 -kirjassa moninaisuutta on sivuttu muutamassa lauseessa kertoen, että seksuaalinen kehitys on yksilöllistä ja erilaista ja että erilaisuus on hyväksi, mutta seksuaalista moninaisuutta ei käsitteenä laajenneta mitenkään muuten esimerkiksi puhumalla erilaisista seksuaalivähemmistöistä (Cantell ym., 2011). Jäljillä 1 -tehtävävihkossa ensimmäinen tehtävä osiossa ’Minä ja

koulukaverini’ on merkata rasti ruutuun, onko tyttö vai poika, muuten kappaleessa käsitellään tehtävien muodossa taitoja ja ominaisuuksia kuten silmien väri tai kyky laittaa kieli rullalle (Aarras-Varjus ym., 2012). Moninaisuuden huomioivan seksuaalikasvatuksen tavoitteena ei ole häivyttää tyttöjen ja poikien olemassaoloa tai häivyttää kenenkään sukupuoli-identiteettiä, mutta tällaiset tehtävät vahvistavat enemmistön ja binäärin asemaa jättäen vähemmistöt täysin näkymättömiin. Tehtäväkirjassa on myös orientoiva minä ja muut – osio, jossa pyydetään laskemaan luokan tytöt ja pojat (oppikirjassa ei mainita tätä).

On ymmärrettävää ja perusteltua, että lapset jaottelevat maailmaa eri tavalla, ja lasten on helpompi jakaa asioita kategorioihin kuten tytöt ja pojat, mutta voidaan pohtia, onko oppimateriaalin ja koulun aikuisten tarpeen korostaa kouluympäristössä binääristä sukupuoliäjättelua, vaikka se olisikin sinänsä harmitonta ja ennakkoluulotonta. Tulisi kuitenkin ottaa huomioon, etteivät kaikki tosiasiaassa sijoitu binäärille ja opettaja saattaa tiedostamattaan käytöksellään edistää tarpeettomien ja haitallisten sukupuolinormien toteutumista.

Heteronormatiivisuus vaikuttaa lasten elämään mm. siten, että heterot saattavat joutua kontrolloimaan sukupuolen ilmaisuaan tullakseen tulkituksi ”oikeana” tyttönä/poikana kun taas vähemmistöjen edustajat joutuvat pahimmillaan salaamaan ja kieltämään oman elämänsä tärkeitä asioita, kuten sukupuoli-identiteettiään, ihastuksiaan, seurusteluaan ja itseilmaisuaan (Oinonen & Susineva, 2021). Koulun ympäristötieto 6-oppikirjassa käsitellään lyhyesti kappaleen verran moninaisuutta esimerkiksi vammaisuuden ja sairauksien osalta, mutta esimerkiksi sukupuolen moninaisuudesta ei ole mainintaa koko oppikirjassa (Nyberg ym., 2003).

Heteronormi näkyy niin vahvana taustaoletuksena, ettei heteroutta välttämättä edes nimetä, vaan se otetaan luonnollisena, automaattisena oletuksena. Homous nähdään poikkeavuutena ja erilaisuutena, asiana, joka pitää ymmärtää ”muissa”, mutta joka ei suoraan kosketa oppilaita tai heidän elämäänsä (Lehtonen, 2003).

Edistyksellisissä oppimateriaaleissa moninaisuudelle ja sen käsittelylle annetaan vähintään tilaa tai ihmiset jätetään lokeroimatta, jolloin opettajalla on mahdollisuus tarttua aiheen käsittelyyn.

Oppimateriaalin tulisi kuitenkin olla sellaisenaan hyödynnettävää ja silti taata tasa-arvoinen oppi myös vähemmistöön kuuluville lapsille.

6.4. Ehkäisy

Melkein aina kondomi on ainoa ehkäisyväline, joka tuodaan opetuksessa esille ja jonka käyttöön opastetaan. Oppikirjoissa käytettiin usein esimerkiksi sanamuotoa ”raskautta voi ehkäistä

esimerkiksi kondomilla” tai ”muun muassa kondomilla”, jolla jätetään kyllä tilaa muille ehkäisyvälineille, mutta niistä ei puhuta. Tällöin seksistä annetaan hyvin yhdyntäkeskeinen ja heteronormatiivinen kuva. Seksuaalikasvatuksen tulokulmana on usein taudeilla pelottelu ja useimmin ratkaisuna on esitetty kondomin käyttöä, esimerkiksi seksistä kieltäytymisen tai tartuntariskittömän seksitavan valinnan sijaan (Lehtonen, 2003). Kondomikeskeinen ehkäisyneuvonta jättää suuren osan ehkäisyvälineistä ja –tarpeista ulkopuolelle. Esimerkiksi lesboseksiä harrastavan ei ole tarpeen tietää perinteisen kondomin käytöstä, vaan esimerkiksi emättimeen tarkoitetuista kondomeista tai suuseksisuojusta. Moni seksuaalisiin vähemmistöihin kuuluva ei saa koulussa tarpeeksi tietoa turvallisen seksin harrastamisesta.

6.5. Murrosikä

Yleisesti murrosikää esitellään alakoulun oppikirjoissa eri sukupuolille tyypillisten muutosten kautta, jaoteltuna kehollisiin muutoksiin ja tunnepuolen muutoksiin. Useimmissa tarkastelemissamme kirjoissa on erilliset kappaleet tytöille ja pojille, ja yhteisiä kaikille ominaisia muutoksia saatetaan käsitellä omassa kappaleessaan. Useat kirjat esittävät yhtenä murrosiän muutoksena heräävän kiinnostuksen nimenomaan vastakkaiseen sukupuoleen (Lindgrén ym., 2007; Nyberg ym., 2001). Murrosiän eri sukupuolille ominaisia muutoksia ei tietenkään ole syytä poistaa tai häivyttää sukupuolesta irralliseksi, mutta olisi tärkeä tuoda osaksi murrosikäkasvatusta myös vähemmistöt, binääriin ulkopuolelle kuuluvat ja muunsukupuoliset nuoret, joiden samastumispinta jää olemattomaksi heteronormatiivisessa ja sukupuolittuneessa kasvatuksessa.

Pisara-sarjan kirjoissa (Pisara 5&6, 2011) on jaoteltu muun muassa murrosiän muutokset erillisesti tytöillä ja pojilla tapahtuviin muutoksiin, mutta näistä löytyy myös yhteinen murrosiän muutosten osuus. Kuvitus on heteronormatiivinen, ja tekstissä puhutaan sukupuolielimistä (Cantell ym., 2011). Päivitetty ja inklusiivinen termi olisi sukuelimet, sillä sukupuolta ei voi aina päätellä genitaalialueista. Jäljillä 5 -tehtäväkirja esittää vastaavanlaiset asiasisällöt sekä pitää sisällään esim. sukuelinten nimeämiseen liittyviä tehtäviä sekä sisältää siitä, milloin pojasta voi tulla isä ja tytöstä äiti (Lindgrén ym., 2007). Siipi 5–6-kirjassa on usean muun oppikirjan tapaan puhuttu kuukautisten alkamisesta, ja siitä, että tyttö saattaa olla tunteellinen tai herkillä kuukautisten aikana (Riikonen ym., 2016b). Kirjassa ei kuitenkaan kerrota, että mistä kuukautisten aikainen tunteellisuus johtuu, mikä siihen auttaa, tai miten siihen voisi läheisenä reagoida.

6.6. Tunnekasvatus

Tunnekasvatuksen ja tunneälykkyyden sisällöt ovat selkeästi enemmän esillä oppimateriaaleissa kuin seksuaalikasvatuksen teemat sellaisinaan. Näissä sisällöissä olisi oiva tilaisuus tuoda myös seksuaalikasvatus luontevasti osaksi sisältöjä, sillä tunnekasvatus ja –taidot ovat myös oleellinen osa seksuaalikasvatusta. Esimerkiksi Siipi 5–6-kirjassa puhutaan tunteista, rajojen etsimisestä ja turvallisesta tunne-elämästä kahden sivun verran – opetellaan ymmärtämään myös erilaisia persoonia ja tunnistamaan omia vahvuuksia ja kehittämisen kohteita (Riikonen ym., 2016b). Kirjassa on mainintoja myös itsetunnosta, läheisten ja rakkauden merkityksestä. Koulun ympäristötieto 6 käsittelee tunnekasvatusta murrosikäisen näkökulmasta yhden kappaleen verran: tunteisiin ja mielialanvaihteluihin on kirjassa inhimillinen ote – tunteet ovat osa ihmisyyttä ja arvokas asia. Luvussa käsitellään tunteiden kokemista lyhyesti fyysisesti, sosiaalisesti ja psyykkisesti sekä tuodaan ilmi tunteista kommunikointi ja tunneälykkyys (Nyberg ym., 2003). Luvun tehtävät liittyvät omien tunteiden sanoittamiseen ja pohtimiseen.

Edistyksellisin tunnekasvattaja on uusimpien joukossa oleva kirjasarja Kätkö, jossa tunnekasvatus, itsetunto, kunnioitus ja jokaisen yksilön arvo korostuu useissa yhteyksissä mm. turvataitojen ja omanarvontunnon, sosiaalisten taitojen ja itsemyötätunnon teemojen kautta (Hautamäki ym., 2021b).

6.7. Kehitysehdotuksia

Tarkastellessamme opetusmateriaalia ja muuta taustatietoa mietimme muutamia keinoja, joilla seksuaalikasvatuksen tasoa ja laatua voisi kehittää. Vaikka useiden, etenkin uusien oppimateriaalien asiasisältö on kattavaa, se jättää kuitenkin lukuisia ihmisiä, ryhmiä ja elämäntilanteita näkymättömiin. Heteronormatiivisuuden, sukupuolen kaksijakoisuuden sekä yleisten asenteiden vahvistaminen alkaa jo varhain lapsuudesta, ja jos jo ensimmäisistä luokka-asteista lähtien näitä opittuja malleja korostetaan totena, vähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointi ja turvallisuus on vaarassa heiketä.

Lisääntymisoppiin olisi syytä lisätä informaatiota ja samastumispintaa erilaisista perhe- ja perheenperustamismuodoista. Oppimateriaalin tulisi sisältää ja opetuksen käsitellä esimerkiksi adoptiota, keinohedelmöitystä, sateenkaariperheitä, yksinhuoltajaperheitä ja muita erilaisia perhemalleja sekä erilaisten perheiden arkea osana normikuvastoa. Tämä olisi keino tuoda moninaisuutta ja representaatiota luontevasti lisää koulun sisältöihin ja toimintakulttuuriin.

Seksuaalisen monimuotoisuudesta ja -ulotteisuudesta tulee puhua lisää sisällyttämällä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt osaksi oppikirjojen sisältöä ja kuvastoa. Me heterot ja ne homot -asetelma toiseuttaa seksuaalivähemmistöön kuuluvia, vaikka moninaisuus on osa jokaisen ihmisen arkea tavalla tai toisella. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta tulee puhua kattavasti ja tasavertaisesti enemmistöjä koskevan sisällön rinnalla, korostamatta tai arvottamatta.

Moninaisuuden teemat kuuluvat osaksi kaikkea opetussisältöä, eivät vain seksuaalisuuteen liittyviin opetusalueisiin. Seksuaalinen tai sukupuolinen identiteetti ei liity pelkästään seksiin tai seksuaaliseen toimintaan, vaan on kokonaisvaltainen osa ihmisen minuutta ja identiteettiä ja siten ansaitsee tulla nähtyksi ja kuulluksi kokonaisuutena. Tätä olisi helppo tukea esimerkiksi oppikirjojen moninaisella kuvituksella, opetusmateriaalin kriittisellä tutkimisella ja opettajan ammattitaidolla.

Suhtautumisessa seksiin ja seksuaalisuuteen tulisi ottaa näkökulmaksi voimakkaammin nautinto, hyvä olo ja turvallisuus. Esimerkiksi itsetyydytyksestä ja sen normalisoinnista, seksuaalisen orientaation ja kiinnostuksen joustavuudesta ja vaihtelusta sekä yksilöllisyydestä puhuminen olisi tärkeää, jotta jokaisella lapsella ja nuorella olisi itsemyyötätuntoa ja itsekunnioitusta. On tärkeää tietää, että seksi on kattokäsite monelle erilaiselle toiminnalle ja ajattelulle, ja että yhdyntä on vain yksi osa sitä. Ylipäätään seksipositiivinen seksuaalikasvatus on tärkeää, sillä jokainen ihminen on nautinnon ja turvallisuuden arvoinen. Normalisoimalla seksiin ja seksuaalisuuteen liittyviä asioita ikätasoisesti ja kattavasti luodaan turvallista ilmapiiriä jo nyt, mutta pedataan myös turvallista tulevaisuutta yksilöille.

Päivitetty terminologia on olennaista seksuaalikasvatuksen onnistumisessa. On tärkeää, että puhumme seksuaalivähemmistöistä ja sukupuolesta, kehonosista ja seksistä oikeilla nimillä. Tällä poistetaan stigmaa ja luodaan turvallisuutta. Asenteet ovat sidoksissa kieleen, jota käytämme, ja siksi on syytä päivittää vanhentunut terminologia tälle vuosituhannelle. Esimerkiksi 'neitsyyden menettäminen' terminä lataa odotuksia ja paineita, parempi termi olisi puhua ensimmäisistä kerroista, kokeiluista ja painottaa turvallisuuden, suostumuksen ja hyvän mielen näkökulmia. Kaikille ensimmäinen seksikerta ei ole minkään menettämistä, vaan toivon mukaan saavuttamista (Kihlström, 2020). On tärkeää puhua myös kattavasti erilaisista ehkäisykeinoista, sillä kaikki ihmiset eivät harrasta heteroseksyä ja ansaitsevat silti oikeaa tietoa turvallisuudesta.

On olemassa myös ilmaista koulutus- ja oppimateriaalia, joka tukee moninaisuuden huomioimista alakoulukontekstissa. Seta RY:n verkkosivuilta löytyy sateenkaarisanasto niin kirjoitettuna kuin suomalaisella viittomakielellä, tietoa sukupuolen ja seksuaalisuuden monimuotoisuudesta, videoita ja oppaita varhaiskasvatukseen, perusopetukseen ja toiselle asteelle. Materiaaleista löytyy niin tietopaketteja kasvattajille kuin hyödynnettävää materiaalia opetukseen, kuten satuja, leikkejä ja

värityskuvia. Setalta voi myös tilata materiaaleja tai kouluvierailun Setan kouluttajalta. Hiv-pointin Seksuaalikasvattajan käsikirjasta (2021) löytyy tietoa seksuaalikasvatuksen teemoista sekä 70 sivua harjoituksia, joita toteuttaa oppilaiden kanssa. Käsikirja on saatavilla sekä painettuna että ilmaisena PDF-tiedostona. Maria Kihlströmin Oikeilla nimillä -teos (2020) on helppolukuinen ja lämminhenkinen opas seksuaalikasvatuksen maailmaan. Kirjasta löytyy jokaisen teeman kohdalta pohdintatehtäviä, joilla lukija voi syventyä omaan seksuaalisuuteensa ja arvoihinsa.

Jokainen kasvattaja on seksuaalikasvattaja, ja mitä paremmin hän on sinut oman seksuaalisuutensa ja aiheen käsittelemisen kanssa, sitä laadukkaampaa seksuaalikasvatusta hän voi toteuttaa. Yle Areenasta löytyy norjalainen sarja Murrosikä, jossa, jokainen jakso perehtyy yhteen murrosikään liittyvään teemaan ja jaksot kestävät noin viisi minuuttia (YLE, 11.4.2023). MLL:n nuortennetti -sivustolta löytyy nuorille suunnattua tietoa sukupuolesta, seksuaalisuudesta, ehkäisystä ja turvataidoista (Mannerheimin lastensuojeluliitto, 11.4.2023.). Väestöliiton Nuorten seksuaalikasvatus –sivustolta löytyy artikkeleita, verkkoluentoja, videoita ja tulostettavia julisteita. Väestöliitto on julkaissut myös materiaalipankit niin ala-asteelle kuin yläasteellekin seksuaaliterveyden ja turvataitokasvatuksen tueksi. Väestöliiton Kehotunnekasvatus –sivuilta löytyy esimerkiksi julisteita, keskustelukortteja ja värityskuvia. Materiaalia löytyy suomeksi, selkosuomeksi, ruotsiksi, pohjoissaameksi, koltansaameksi, inarinsaameksi, venäjäksi, viroksi ja saksaksi (Väestöliitto, ei pvm.). Opetushallituksen sivuilta löytyy Kosketus –teemaan liittyviä oppitunteja, leikkejä ja harjoituksia (OPH, 2023). Viitottu rakkaus –sivustolta löytyy muun muassa paperinukkeja, lauluja, pelejä ja kortteja. Turvallinen Oulu –hankkeen tuottamia materiaaleja tunne- ja turvataitokasvatukseen löytyy hankkeen sivuilta turvataitokasvatus.fi (Oulun kaupunki, 11.4.2023).

7. Opettajan käyttämä kieli

Yhdenvertaisuuslaki velvoittaa koulutuksen järjestäjiä edistämään yhdenvertaisuutta ja huolehtimaan koulutuksen tasavertaisuudesta. Sukupuolitietoinen opettaja tunnistaa ja huomioi sukupuolen ja yhteiskunnallisten sekä kulttuuristen rakenteiden merkityksen opetustyössä. Sukupuolitietoinen opettaja kykenee refleктоimaan käyttämiään sanavalintoja ja sitä, onko tarpeellista sukupuolittaa oppilaita tai opiskelijoita esimerkiksi termeillä ”tytöt ja pojat” tai ”kummatkin tai vastakkaiset sukupuolet”, ja kykenee kunnioittamaan oppilaan itsemääräämisoikeutta sekä käyttämään oppilaasta sitä nimeä, jota oppilas toivoo itsestään käytettävän (Kokkonen, 2020). Opetusviestintä sisältää helposti ja huomaamatta erilaisia

sukupuoleen liittyviä vaatimuksia ja oletuksia, ja näin kielenkäyttö toisintaa stereotypioita. Inklusiivisessa opetuksessa jokainen lapsi ja nuori voi tuntea itsensä arvokkaaksi ja tervetulleeksi. Inklusiivinen opetus tukee psyykkistä ja sosiaalista esteettömyyttä ja parantaa oppimisympäristön turvallisuutta (Kokkonen, 2020). Tämä ei koske pelkästään vähemmistöjä, sillä inklusiivinen ja turvallinen oppimisympäristö on sitä aivan jokaiselle oppilaalle. Inklusiivisuuden huomioiva opetusympäristö ja opetus mahdollistaa myös enemmistöön kuuluvien oppilaiden reflektoinnin ja turvallisten käyttäytymis- ja toimimismallien adaptoimisen omaan toimintaansa.

Kieli ja sen vaikutukset ihmisiin ja yhteiskuntaan nähdään välineenä sukupuoliolotusten tai seksismin purkamiseen tai ylläpitoon. Joissain tutkimuksissa on saatu myös tuloksia siihen suuntaan, että inklusiivisen kielenkäytön käytänteiden omaksuminen koulu yhteisöissä kohtaa vastustusta. Opettajien käyttämä kieli ja hiljaisesti toisintama maailmankatsomus vaikuttaa siihen, millaisiksi oppilaiden kielenkäyttö ja maailmankatsomus muodostuu. Sukupuolineutraali ja -sensiitivinen kieli ei vain edistä inklusiivisuutta sen välittömässä ympäristössä, vaan myös kehittää oppilaiden sensitiivisyyttä ja tulevaisuuden toimintamalleja (Vizcarra-Garcia, 2021).

Kokkosen (2020) artikkelin mukaan yli 80 % häirintää ja syrjivää kieltä (homottelu, seksuaalisuuteen tai sukupuoli-identiteettiin sekä esimerkiksi mielenterveyteen liittyvä syrjivä kieli) kokeneista ei kertonut kokemastaan kellekään ollessaan siinä uskossa, ettei asialle kuitenkaan tehdä mitään.

Neutraalien termien käyttöä on syytä harjoittaa ja opettajat tarvitsevat tähän konkreettisia apuvälineitä ja koulutusta. Myös oppimateriaaleissa ja muissa opetuksessa käytettävissä materiaaleissa tulisi huomioida tämä. Tutkimus painottui miesten ja naisten väliseen kielenkäytöstä johtuvaan epätasa-arvoon, mutta tämän voi yleistää koskemaan kaikkia sukupuolia. Inklusiivinen kielenkäyttö tukee myös lasten ja nuorten osallisuuden ja yhteenkuuluvuuden tunnetta ja siten myös aktivoi ja motivoi heitä toimimaan esimerkiksi kouluympäristössä (Vizcarra-Garcia, 2021).

8. Lopuksi

Alakoulun seksuaalikasvatuksen laadukas, tasa-arvoinen ja moninaisuuden huomioiva toteutus vaatii systemaattista ja tarkoituksenmukaista osaamisen kehittämistä niin opettajankoulutuksen kuin koulujärjestelmän osalta. Seksuaalikasvatus tulisi nähdä prioriteettina, johon halutaan panostaa ja jonka itseisarvo ja vaikutukset nuorten elämään ja hyvinvointiin ymmärretään.

Seksuaalikasvatus on äärimmäisen tärkeää, sillä se lisää kokonaisvaltaista hyvinvointia ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Käytännön tasolla seksuaalikasvatus toteutuu lopulta melko pienillä, kasvattajilta vähän vaivaa vaativilla teoilla, joilla on kuitenkin lasten ja nuorten osallisuuden tunteen ja hyvinvoinnin kannalta valtavan tärkeä merkitys. Jotta näiden pienten tekojen toteutuminen automatisoituu, vaaditaan osaamista ja sitä, että kasvattajat ovat sinut oman seksuaalisuutensa ja asennemaailmansa kanssa ja kykenevät kyseenalaistamaan ja refleктоimaan.

Oppimateriaaleissa on havaintojemme mukaan vielä paljon kehittämisen varaa, mutta suunta on oikea. Oppimateriaalien tekijöiden tulisi kiinnittää huomiota siihen, että materiaalit olisivat sellaisenaan hyödynnettäviä eikä vastuu moninaisuuden huomioinnista ja epäkohtien nostamisesta jäisi yksittäisille opettajille. On juuri opettajista kiinni, kuinka paljon he seksuaalikasvatukseen panostavat, mutta tämäkin asettaa oppilaat kansallisesti epätasa-arvoiseen asemaan, sillä kaikille ei voi nykyisellä systeemillä taata laadukasta seksuaalikasvatusta, kun opettajien arvomaailma ja asenteellisuus saa näkyä. Siksi oppimateriaalien ja opettajankoulutuksen kehittäminen ja järjestelmällinen seksuaalikasvatuksen sisällyttäminen opetussuunnitelmaan sekä oppimateriaaleihin on tärkeää. Olisi myös tärkeää, että oppikirjojen ja – materiaalien tekijöissä esiintyisi moninaisuutta. Jokaisella lapsella on oikeus olla itsestäänselvyys sellaisena kuin on, saada laadukasta seksuaalikasvatusta ja kasvaa turvallisesti aikuiseksi.

Tässä tutkimuksessa perehdyimme seksuaalikasvatukseen ilmiönä, sen rooliin ja luonteeseen koulumaailmassa sekä seksuaalikasvatuksen oppimateriaaleissa näkyviin asenteisiin ja kielenkäyttöön. Mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe työllemme olisi tutkia, millaiset opettajien asenteet ja mielipiteet ohjaavat käytännön seksuaalikasvatusta kentällä ja millaisia valmiuksia opettajilla on ylipäättään toteuttaa laadukasta seksuaalikasvatusta. Aihetta voisi lähestyä myös oppilaiden näkökulmasta: millaisia valmiuksia koulun seksuaalikasvatus antaa oppilaille ja miten opettajien asenteet vaikuttavat oppilaiden kokemuksiin seksuaalikasvatuksesta.

9. Lähdeluettelo

- Aarras-Varjus, J., Grönqvist, J., Runola, A., & Tulivuora, J. (2012). *Jäljillä 1: Ympäristö- ja luonnontieto*. Sanoma Pro Oy.
- Baltes-Löhr, C. (2018). Always Gender – Always Different: An Attempt at a Definition. Teoksessa E. Schneider & C. Baltes-Löhr (Toim.), *Normed Children - Effects of Gender and Sex Related Normativity on Childhood and Adolescence* (ss. 17–39).
- Bildjuschkin, Katriina., Malmberg, Ari., Patrakka, Inkeri., Vanninen, Elina., & Tammer-paino). (2000). *Kerro meille seksistä: nuoren seksuaalikasvatus*. Tammi.
- Cantell, H., Jutila, H., Laiho, H., Lavonen, J., Pekkala, E., & Saari, H. (2011). *Pisara 5*. WSOY.
- Halonen, M. (2014). *Poikanäkökulma seksuaaliopetukseen: kasvattajan opas*. Väestöliitto.
- Hautamäki, J., Kaasinen, A., Kesler, M., Cantell, H., Horstia-Niemi, S., Jutila, H., & Sulonen, M.-R. (2021a). *Kätkö 1* (V. Lipponen & S. Viitanen, Toim.). Sanoma Pro Oy.
- Hautamäki, J., Kaasinen, A., Kesler, M., Cantell, H., Horstia-Niemi, S., Jutila, H., & Sulonen, M.-R. (2021b). *Kätkö 3* (V. Lipponen & S. Viitanen, Toim.). Sanoma Pro Oy.
- Hautamäki, J., Kaasinen, A., Kesler, M., Cantell, H., Horstia-Niemi, S., Jutila, H., & Sulonen, M.-R. (2021c). *Kätkö 3* (V. Lipponen & S. Viitanen, Toim.). Sanoma Pro Oy.
- Hautamäki, J., Kaasinen, A., Kesler, M., Cantell, H., Horstia-Niemi, S., & Sulonen, M.-R. (2021). *Kätkö 2* (V. Lipponen & S. Viitanen, Toim.). Sanoma Pro Oy.
- Jokela, S., Luopa, P., Hyvärinen, A., Ruuska, T., Martelin, T., & Klemetti, R. (2020). *Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi -Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019*.
- Karvinen, M. (2021). *Sateenkaari oppilaitoksessa*. Seta ry.
- Kihlström, M. (2020). *Oikeilla nimillä: seksuaalikasvatusopas aikuisille*. Kosmos.
- Kokkonen, M. (2020). Syrjimätön ja yhdenvertainen opetusviestintä. *Liito: Liikunnan ja terveystiedon opettaja*, 44–46.
- Lehtonen, J. (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa*. Yliopistopaino Helsinki University Press.
- Lehtonen, J. (2016). Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus osana laaja-alaista seksuaalikasvatusta ja heteronormatiivisuuden purkamista. Teoksessa K. Bildjuschkin (Toim.),

Seksuaalikasvatuksen tueksi (Vsk. 7, Numero 1, ss. 104–115). THL.

<https://doi.org/10.2/JQUERY.MIN.JS>

Lindgrén, A., Marttinen, S., Paso, S., & Pudas, A. (2007). *Jäljillä 5 - tehtäväkirja*. Tammi.

Mannerheimin lastensuojeluliitto. (ei pvm.). *MLL nuortennetti*. Noudettu 11. huhtikuuta 2023, osoitteesta <https://www.nuortennetti.fi/>

Murrosikä. (ei pvm.). Yle Areena. Noudettu 11. huhtikuuta 2023, osoitteesta <https://areena.yle.fi/1-3817254>

Nyberg, T., Vestelin, O., Arjanne, S., Kenno, P., Leinonen, M., Palosaari, M., & Vehmas, P. (2001). *Koulun ympäristöoppi 5*.

Nyberg, T., Vestelin, O., Arjanne, S., Kenno, P., Leinonen, M., Palosaari, M., & Vehmas, P. (2003). *Koulun ympäristötieto 6* (2. p.). Otava.

Oinonen, M., & Susineva, A. (2021). *Seksuaalikasvattajan käsikirja*. Trinket.

Opetushallitus. (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*.

Oulun kaupunki. (ei pvm.). *Turvataitokasvatus*. Noudettu 11. huhtikuuta 2023, osoitteesta <https://www.turvataitokasvatus.fi/>

Raij, T., & Tani, P. (2015). *Transsukupuolisen identiteetin neurobiologinen perusta*. Duodecim. <https://www.duodecimlehti.fi/duo12102>

Riikonen, J., Vainio, L., Vainio, T., & Veistola, S. (2016a). *Siipi: alakoulun ympäristöoppi 5–6* (1.–2.). e-Oppi.

Riikonen, J., Vainio, L., Vainio, T., & Veistola, S. (2016b). *Siipi: alakoulun ympäristöoppi 5–6* (1.–2.). e-Oppi.

Sari Mäki. (2016). SEKSUAALIKASVATUSTA NUORILLE - OPETTAJAN OPAS. *Suomen RFSU*.

<https://www.subjectaid.fi/storage/ma/166cd907941c47b2b865e2defecec5ea/a8e9e7d592b640d1bbafefbdaf243ca7/pdf/D66960A77407DC3059167A281768517370216851/RFSU%20Opettajan%20opas%202016.pdf>

Seta RY. (ei pvm.-a). *Sateenkaarihistoria Suomessa*. Noudettu 13. maaliskuuta 2023, osoitteesta <https://seta.fi/ihmisoikeudet/sateenkaarihistoria-suomessa/>

Seta RY. (ei pvm.-b). *Sukupuolen juridinen vahvistaminen*. Noudettu 17. helmikuuta 2023, osoitteesta <https://seta.fi/ihmisoikeudet/tasa-arvo-ja-yhdenvertaisuus/translaki/>

- Seta RY. (ei pvm.-c). *Transsukupuolisuus*. Noudettu 20. maaliskuuta 2023, osoitteesta <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/transsukupuolisuus/>
- Sinkkonen, J. (2007). *Lapsen seksuaalista kehitystä ei pidä häiritä*. Duodecim. <https://www.duodecimlehti.fi/duo96468>
- Vizcarra-Garcia, J. (2021). View of Teachers' Perceptions of Gender Inclusive Language in the Classroom. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. <https://al-kindipublisher.com/index.php/ijllt/article/view/1410/1224>
- Voß, H.-J. (2018). Determining Sex/Gender: Genes and DNA Precisely Do Not Predict the Development of a Genital Tract... Teoksessa E. Schneider & C. Baltes-Löhr (Toim.), *Normed Children - Effects of Gender and Sex Related Normativity on Childhood and Adolescence* (ss. 138–154). transcript Verlag.
- Väestöliitto. (ei pvm.). *Lasten kehotunnekasvatus*. Noudettu 11. huhtikuuta 2023, osoitteesta <https://www.vaestoliitto.fi/ammattilaiset/lasten-kehotunnekasvatus/>
- World Association For Sexual Health. (2014). *Declaration Of Sexual Rights*. <https://worldsexualhealth.net/wp-content/uploads/2013/08/Declaration-of-Sexual-Rights-2014-plain-text.pdf>
- Zobel, S. (2018). Intersex/Gender-Related Constitutiveness: Specific Realities, Specific Norms. Teoksessa E. Schneider & C. Baltes-Löhr (Toim.), *Normed Children - Effects of Gender and Sex Related Normativity on Childhood and Adolescence* (ss. 209–228). transcript Verlag.